

גמר מלאכה – מהו

מבוא: ההשלכות של "גמר מלאכה"

בתחומים רבים בהלכות תרומות ומעשרות, נתקלים במושג "גמר מלאכה" או המושגים המקבילים לו (הלכותיים מעולם התבואה): "מירוח" או "גורן". להגדרה המדויקת של מושג זה חשיבות רבה, שכן ההשלכות רבות הן: ממתי הפירות הם טבל? במילים אחרות, עד איזה שלב בגידול ושיווק הפרי מותר לאדם לאכול אכילת עראי, ולבהמתו לאכול אכילת קבע מבלי לעשר את הפירות? (עד גרן למעשרות – משניות מעשרות פ"א).

מאיזה שלב מותר להפריש תרומה? (משנגמרה מלאכתן – משניות פ"א תרומה). יתר על כן, לפי משניות פ"א תרומות, אף אסור להפריש תרומה לפני גמר מלאכה? האם מירוח בידי גוי פוטר מתרו"מ (מנחות ס"ו ע"ב)? האם מירוח ביד הקדש פוטר מתרו"מ (שם, ומשנה פאה פ"א מ"ו)? פירות יצוא ויבוא – מה דינם לענין תרו"מ? (הדבר תלוי בין השאר בשאלה היכן היה המירוח – עיין רמב"ם תרומות פ"א הכ"ב). עד איזה שלב יפטור הפקר את הפירות מתרו"מ? (י"א עד המירוח – פאה שם, ירושלמי מעש"ש פ"ג ה"ג).

הזורע לפני מירוח (פאה שם), העוקר שתיל ונטעו שוב, העוקר בצלים וכדו' ושותלם מחדש – האם חייב לעשר? (מעשרות פ"ה משנה א-ב).

דין פדיון מעשר שני בירושלים – תלוי בגמר מלאכה (מעשר שני פ"ג מ"ו; ירושלמי שם פ"ג ה"ג)³.

ברור, שדמיון השם אינו ראייה לזהות הגדרת המושג בכל מקום.

קצר המצע מלברר כאן כל הלכה והלכה. נתיחס כאן בעיקר לשאלת הטבל: עד מתי מותר לאכול את הפירות בצורה עראית?

1. להלן ללא מרכאות.
2. ראה מאמר בספר זה: גמר מלאכה – ממתי מותר להפריש תרומה.
3. גם במצוות אחרות מופיע מושג גמר מלאכה בהקשרים שונים: בפאה (פרק א' מ"ו), בשכחה (שם פ"ה מ"ח), בהיתר פועל לאכול בזמן עבודתו (ב"מ פ"ז מ"ב), יין נסך (גמ' ע"ז דף נ"ו), ובמלאכות שבת (מכה בפטיש וכדו').

פתיחה

בתהליך גידול הפרי ניתן להבחין בשלושה שלבים הקובעים מבחינת הלכות תרומות ומעשרות.

א. "עונת המעשרות". שלב בהתפתחות הפרי על העץ. הקוטף את הפרי לפני שלב זה – פטור לחלוטין מהפרשת תרו"מ. הקוטף אחר שלב זה – אסור מדרבנן באכילת קבע עד שיפריש תרומות ומעשרות. עדיין מותר באכילת עראי, וכן בהאכלת קבע לבהמות, עד לשלב של:

ב. "גמר מלאכה". נושא המאמר ויבואר בהמשך. בעקרון, משלב זה והלאה התורה חיובה מיתה למי שיאכל טבל (אפילו אכילת עראי), כלומר: ללא הפרשת תרו"מ. אמנם האיסור תלוי במידה מסוימת בשלב של:

ג. "קביעות למעשרות". כגון: ראית פני הבית או חצר, שבת, תרומה, מקח, כבישה, מליחה או בישול. על יחסי הגומלין בין שלב ב' לשלב ג' ישנם דיונים ארוכים במשנה, בתוספתא ובשני התלמודים, ואין זה מענין מאמר זה⁴.

הקשיים בהגדרת גמר מלאכה

המקור העיקרי להגדרת גמר מלאכה לענין איסור טבל, הוא במשניות מסכת מעשרות פרק א'. שם מופיעה רשימה של פירות וירקות שונים, וגמר מלאכתם בצידם. מאמר זה יוקדש לבאור נרחב של כל מושג שם.

על העוסק בסוגיה זו להתמודד עם מספר קשיים:

1. זיהוי הפירות. למשל: האם "קישוא" שבמשנה הוא קישוא שלנו, או מלפפון, או אולי סוג של מלון?
2. זיהוי הפעולה המוגדרת כגמר מלאכה. למשל: "פיקול בצלים": האם מלשון

4. קביעה למעשר כמושג המבטא גמר מלאכה

ראוי לציין שלפעמים מוצאים שמוש בביטוי "קביעות למעשרות" במונח של "גמר מלאכה". עיין למשל בפיהמש"נ לרמב"ם (מעשרות פ"א מ"ה) הקורא לגמר מלאכה ("גרנן"): "נקבעו למעשרות". וכן מופיע ברדב"ז (לרמב"ם הל' מעשר פ"ג ה"ח): "...הוקבע למעשר אבל השאר לא נגמרה מלאכתו". ובמאירי (ב"מ דף פ"ח ע"ב אד"ה שבארנו): "אם אין דעתו להכניסן לבית, שקביעתן הוא גמר מלאכתן". וכן ברש"י (שם ע"א ד"ה עיניו): "עד שיגמר כל לקיטתו ויכנס לבית לא גמר מלאכה בהא". ניתן להסביר שכונתם היא שגמר המלאכה מסתיים סופית רק עם הקביעות למעשר. הרי במוליכן לביתו אין משמעות לשלב של גמר מלאכה לניד"ד – איסור אכילת עראי. אוכל והולך עד שמגיע לביתו. ולכן ניתן לראות בקביעות למעשרות כ"גמר מלאכה". ומגור, במוליכן לשוק, גמר המלאכה והקביעות למעשרות חלים בדרך כלל בהדי הדרי, וממילא גם במקרה זה ניתן להשתמש במושגים חופפים. וכמו במלאכת שלמה למעשרות (פ"א מ"ח) שכותב: "משיחילק פניו... הוקבע למעשר ואסור באכילת עראי, דנגמרה מלאכתו בכך"¹

יש לשים לב לטרמינולוגיה זו, ע"מ שלא ייווצר בלבול עם מה שבר"כ מתכוונים במושג "קביעות למעשרות".

קילוף (הקליפות הרעות) או מלשון קיפול (אגידת הירק) או אולי מלשון קליפה (שנוצרות קליפות)?

3. **השוואה לפעולות החקלאיות בימינו.** גם אם נמצא הסכמה פרשנית בשתי הנקודות הראשונות, עדיין יש קושי לאתר פעולת גמר מלאכה זהה בימינו. למשל: היכן היום מבצעים "שילוק אבטיחים", קרי: הסרת פלומת שערות מקליפת האבטיח? ואם לא קיימת פעולה כזו – מה נחשב היום לגמר מלאכה של הפרי הזה? ישנה התמודדות ראשונית עם קשיים אלה במאמר זה.

יתר על כל זה, יש קושי נוסף:

4. גמר מלאכה בכל שאר הגידולים. במשניות אין כלל מסכם שיגדיר לנו מהו גמר מלאכה. פירות וירקות רבים אינם זוכים להתייחסות כל שהיא במשנה – ומנן נדע מהו שלב גמר מלאכה?

על כך במאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה.

מטרת המאמר

- מאמר זה אינו בא לתת הגדרה כוללת לגמר מלאכה. מטרת המאמר כפולה:
1. להגדיר את גמר המלאכה הספציפי של כל אותם הפירות והירקות שהוזכרו במקורות התלמודיים.
 2. לפרוש לפני לומדי הסוגיה סיכום של כל הפירושים והביאורים בענין גמר מלאכה של הפירות והירקות הנ"ל, תוך התייחסות לשלשת הקשיים שנמנו לעיל.

מהו גמר מלאכה בפירות שונים

(לפי סדר א-ב)

הקדמה

לתועלת הלומדים, רוכזו במאמר שלפנינו הפירושים והביאורים להגדרות גמר מלאכה שהוזכרו בקשר לפירות וירקות שונים במקורות התלמודיים (משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, תוספתא).

המובאה הראשונה בכל פרי היא ממשנה מעשרות פרק א' משנה ה'–ח'. בסיכום כל פרי, יש נסיון ליישם את המושגים לתהליכים החקלאיים המקובלים בימינו באותו גידול.

הגידולים המוזכרים כאן הם (לפי סדר א-ב):

אבטיח	חרוב	מלפפון	שמן
אורז ודוחן	יין, ענבים, צמוקים	פרד	תאנה
אתרוג	ירק הנאגד	קטניות	תבואה
בצל	כלכלה	קשואין ודלועין	תורמוס
זית	מלון	רמון	תמר

משנה ה'

אינהו גרנן למעשרות? הקשואים והדלועים, משׁיפקסו,
ואם אינו מפקס, משׁיעמיד ערמה. אבטיח משׁישלך;
ואם אינו משׁלך, עד שיעשה מקצה. ירק הנאגד,
משׁיאגד; אם אינו אוגד, עד שׁימלא את הקלי; ואם
אינו מלא את הקלי, עד שׁיקט כל צרכו. בלבלה,
עד שׁיחפה; ואם אינו מחפה, עד שׁימלא את הקלי;
ואם אינו מלא את הקלי, עד שׁיקט כל צרכו.
במה דברים אמורים? במוליך לשוק; אבל במוליך
לביתו — אוכל מהם עראי עד שהוא מגיע לביתו.

משנה ו'

הפרד, והצמוקין, והחרובין — משׁיעמיד ערמה.
הבצלים, משׁיפקל; ואם אינו מפקל, משׁיעמיד ערמה.
התבואה, משׁימרח; ואם אינו מרמת, עד שׁיעמיד
ערמה. הקטניות, משׁיכבר; ואם אינו כובר, עד
שׁימרח. אף על פי שמרח, נוטל מן הקטעים, ומן
הצדדים, וממה שבחוף התבן, ואוכל.

משנה ז'

היון, משׁיקפה; אף על פי שקפה. קולט מן הגת
העליונה ומן הצנור, ושותה. השמן, משׁיבר לעוקה;
אף על פי שׁיבר, נוטל מן העקל ומבין הממל ומבין
הפצים, ונותן לתמיטה ולתמחוי. אבל לא ימן
לקורה ולקפס קשהו רותחין. רבי יהודה אומר: לכל
הוא נותן, חוץ מדבר שיש בו חמץ וציר.

משנה ח'

העגול, משׁיחליקנו. מחליקים בתאנים ובצנבים של
טבל; רבי יהודה אוסר. המחליק בצנבים, לא הכשר;
רבי יהודה אומר: הכשר. הגרוגרות, משׁידוש;
ומגורה, משׁיעגל. הנה דש בחבית ומעגל במגורה,
לשברה החבית ונפתחה המגורה — לא יאכל מהם
עראי; רבי יוסי מתיר.

* * אבטיח

נאמר במשנה (מ"ה): "האבטיח משישלק; ואם אינו משלק, עד שיעשה מוקצה".

משישלק

ישנם שני פירושים עיקריים לגמר מלאכת האבטיח.

פירוש א': פעולה של החקלאי.

הרמב"ם בפיהמש"נ⁵ מסביר שעל האבטיח צומחים מין קוצים. משיסיר החקלאי את הקוצים האלה מעליהם ויחליקם בידו – זה נקרא שילוק. בניסוח אחר ברמב"ם⁶: "משישפשף בידו ויסיר הציהוב שעליהן כמו שער דק"⁷.

פירוש ב': תהליך טבעי.

הריבמ"ץ הביא פירוש אחר: "משיתבשל ויעשה כמו שילוק". וכך גם מובא בערוך (מצוטט במלאכת שלמה): "כשנגמרים האבטיחים הם ירוקים⁸, כעין הדבר השלוק". כלומר: שלב בהבשלה הטבעית של האבטיח⁹.

שיעשה מוקצה

במשנה מובא, שאם אינו משלק, הרי שגמר מלאכת האבטיח הוא "משיעשה מוקצה".

אין עושים ערימה מהאבטיחים, אלא שוטחים אותם על מנת שלא ישררו. מקום שטיחת פירות קרוי בדרך כלל "מוקצה". על כן מובן ש"לעשות מוקצה" הכוונה לשטוח ולסדר את האבטיחים¹⁰.

לפי הריבמ"ץ והערוך, עשיית המוקצה היא כשמגדישים אותם למכור בשוק¹¹.

5. על פי מהדרות הרב קאפח שהיא מהדורה בתרא של הרמב"ם, וכן להלן.

6. הלכות מעשר פ"ג ה"ח.

7. הר"ש, המהר"י קורקוט, הכסף משנה והרע"ב מציינים שהשילוק לאבטיח הוא כמו הפיקוס לדלועין.

8. גם הרמב"ם בהלכות הביא בחרוה מלתא קישואין, דלועים ואבטיחים. וראה ערך: קישואים ודלועים יתכן שהוא מבין שאבטיח הכוונה למלון, שכן "ירוק" בחז"ל הוא בר"כ צהוב ("ירוק ככרת" הוא ירוק שלנו) ואכמ"ל בהוכחת ענין זה.

9. על פירוש שני זה קשה. בגמרא ירושלמי (על אתר) מסבירים את "משישלק" כך: "מן דו ירים שלקוקיה". משמעות הרבר: פעולת "הרמה" של החקלאי, ולא פעולה טבעית! עונה המלאכת שלמה, שלפי דעתו, "פירוש: מן דו ירים, אינו מלשון השלכה אלא מלשון גבהות. ר"ל: כל שיהא ניכר ירקותו קצת". אך עדיין קשה מלשון המשך המשנה: "ואם אינו משלק" – משמע שמדובר בפעולה שאינה טבעית, אלא בידי אדם!

10. על פי הרמב"ם בפיהמש"נ, הרע"ב ושנת אליהו.

11. לא ברור בדעתם האם כוונתם עשושה ערימה על מנת להובילו לשוק, או שמחדשים שגמר מלאכת האבטיח הוא רק בטיור הדוכן בשוק עצמו!

סיכום

המשנה מציעה שתי אלטרנטיבות לגמר מלאכת האבטיח. האחת: הסרת פלומת שערות שעליו (באופן יזום או טבעי). השנייה: שטיחתם וסידורם.

צורת איסוף האבטיחים היום היא, שכשאוספים את האבטיחים הבשלים, מרכזים אבטיחים מכמה שורות בערימות, ומיד מעמיסים הכל על משאית. אין הקפדה היום שלא להניח אבטיח על גבי אבטיח, אין חשש שבירה (אולי הזנים נשתנו). אין האבטיח עובר כל עיבוד נוסף לפני מכירה לצרכן. בזנים הגדלים בארץ, לא ידוע על זיפים או "ציהוב" המכסה את האבטיח בקטנותו. נראה א"כ, שגמר מלאכת האבטיח היום הוא ריכוזו בערימות בשדה, שהוא מקביל ל"עשיית מוקצה".

* * אורז ודוחן

ערוה"ש¹² וכרם ציון¹³ מסווגים את האורז והדוחן בכלל קטניות. ראה להלן ערך: קטניות.

* * אתרוג

גמר מלאכת האתרוג לא הוזכר במשניות. ראה במסגרת מאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, לקמן.

* * בצל

במשנה (מ"ו) נכתב: "הבצלים – משיפקל, ואם אינו מפקל – משיעמיד ערימה".

משיפקל

מילה נדירה זו טומנת בחובה ובצירופי אותיותיה מספר אפשרויות לפירוש. פירוש א': מלשון קילוף. מספר רב של פרשנים מבינים כך. נצטט לדוגמא את הרמב"ם בפיהמש"נ: "משיחתוך עליהן ויסיר כל הנתלה בהן"¹⁴.

12. מעשרות סימן צ"ח ס"ו.

13. הלכות פסוקות פ"ה הי"ז.

14. וכן בכפתור ופרח (ח"ב עמ' תפ"ו): "יחתוך העליון שלהם ויסיר הנתלה בהם". ר"ש, רב האי גאון

בירושלמי מסבירים ש"משיפקל" הפירוש: "מן דו ירים פודגרא". המילה פודגרא בירושלמי היא חולי רגלים, והר"ש מסביר שהשימוש כאן מושאל לתאר את שורשי הבעל. לכן כוונת הירושלמי היא שלפקל זה להסיר את הקליפות עם השורשים מבצל שנעקר שלם.

פירוש ב': מלשון קליפה.

פירוש כזה מפרש רב נתן אב הישיבה¹⁵: "משיוקף קליפות". יוצא לדעתו, שמדובר בתהליך טבעי של התעבות הבעל¹⁶, ולא בפעולה יזומה של החקלאי.

פירוש ג': מלשון קיפול.

הר"ש והריב"ץ מביאים אפשרות שלישית: "בבצלים משיפקל" הכוונה – משיעשה אותם אגודה. (כלומר: כאילו נאמר "משיקפל" – מהר"י קורקוס). איך יתכן לפרש שאוגדים בצל יבש, הרי כבר נחתכו העלים ואין אפשרות לאגוד את הבצלים עצמם? צריך א"כ להסביר אחת משתיים: או שבמקומם לא הסירו את העלים של הבעל, או שפירשו כוונת המשנה בבצל ירוק. מכל מקום קשה על פירוש כזה: הרי במשנה הקודמת כבר התבאר ענין ירק הנאגד, ומה שייך לחזור שוב על ירק נאגד מסוג בצל?

יש אמנם להודות שפירוש הר"ש והריב"ץ מוכח בתוספתא (מעשרות פ"א/ה'), שם כתוב: "היה עתיד לקלע בשום ולאגד בבצל – אינו חייב עד שיקליע ויאגוד".

סיכום

בבצל יבש יש דעה המייחסת גמר מלאכה לגמר בישול טבעי. לרוב הדעות גמר המלאכה הוא בניקוי הבעל מהעלים והשורשים. היום מנתקים את הבעל מהארמה ומיבשים אותו במשך כשבוע. אח"כ אוספים ומקנבים בצורה ידנית, או בעזרת מקנבת. (קינוב: הורדת העלים והשורשים). השלב הבא בשדה הוא מיון ואריזה בשקים. לכן, המקבילה של פיקול בצל של המשנה הוא מה שאנו קוראים היום "קינוב". אך מכיון שקינוב זה הוא אמצע תהליך אשר מסתיים במילוי בשקים, מסתבר, שגמר המלאכה כיום, הוא מילוי הבעל בשקים בשדה. אם הבעל מיועד לתעשייה הוא בדרך כלל אינו עובר מיון. גמר המלאכה יהיה מילוי השקים ללא מיון הבעל.

בצל ירוק מוציאים מהארמה כמה חודשים לפני כן. הבעל עוד לא התעבה, והוא בהחלט נאגד. עיין ערך: **ירק הנאגד**.

(עוקצין פ"ב מ"ה), ערוך (ע' פקל): משיקלף – שמסיר הקליפה. רע"ב: "סיר מעליהן הקליפות הרעות". וכן תפא"י וערוה"ש (מעשרות צ"ח ס"ה). שנו"א: "שמסיר הקליפה החיצונה". וברמב"ם עצמו (הלכות מעשר פ"ג ה"ב): "משיסיר העלים והקליפות שדרכו להשליכם מעליהם".

15. מובא במקורות וציונים לרמב"ם פרנקל מעשר פ"ג ה"ב.

16. ועיין לקמן במאמר הגדרות כלליות לגמר מלאכה, נספח 1: גמר מלאכה טבעי, שם רכזנו את הדעות הסוברות כמותו.

סיכום

העקרון של העמדת הערימה, יהיה המיקום אשר יהיה, הוא ריכוז ואיסוף החרובים, והוא גמר מלאכתם. אין מידע היום על שיווק מסחרי של חרובים בארץ. אין גידול מסחרי. ישנם הרבה חרובי בר הפטורים ממעשרות.

* * יין, ענבים, צמוקים

בתקופת המשנה היו דורכים תחילה את היין בגת העליונה, ואח"כ הוא היה מתקבץ בגת התחתונה, הנקראת גם בור. במשנה (מ"ז) נאמר שגמר מלאכת היין הוא: "משיקפה בגת התחתונה"²³.

דעות אחרות של תנאים

בנוסף לדעת משנתנו, מופיעות דעות אחרות של תנאים בגמרא בבלי (ע"ז נ"ו ע"א). מסקנת סוגיה היא שהמחלוקת היא כך: לפי רבא ישנה דעה של תנא שגמר המלאכה הוא: משירד לבור. לרבנן: לא מספיק שירד לבור אלא גמר המלאכה הוא משירד לבור ויקפה (ולפי זה, משנתנו כרבנן). לר"ע: גמר המלאכה הוא מאוחר יותר, לאחר ההוצאה מהבור: "משישלה בחביות".

משישלה בחביות (דעת ר"ע)

נבאר תחילה את דעת רבי עקיבא.

רש"י מפרש את דעת ר"ע בשני מקומות, ובכל מקום בצורה שונה:

1. רש"י (ע"ז שם): "לשון השולה דגים מן הים. משישלה היין מן הבור להנתן בחביות". במילים אחרות: מילוי החביות.
2. אך רש"י בב"מ²⁴ מוסיף פרטים נוספים: "משנתן בחביות, והוא תוסס, ורתיחתו עולה, ומקצת שמריו קופאים למעלה, וקודם שיגופו אותן חביות, שולין אותן רתיחות ומשליכין".

לפי רש"י זה, לא די במילוי חביות. היין עדיין תוסס, ויש להשליך את ה"רתיחות" החוצה. זוהי פעולת סינון מסוימת²⁵. וכן כותב המאירי²⁶: "...ואח"כ

23. וכן ירושלמי מעשרות (פ"ב ה"ד). ובמשנה מעשר שני (פ"ג מ"ז): דוגמא של "לא נגמרה מלאכתו" – סלי ענבים לגת.

24. צ"ב ע"ב ד"ה משישלה בחביות.

25. עיין לקמן בפסק הלכה, לשון המדויק של הרמב"ם – שמדובר על שליית זגין וחרצנים מעל פני החבית.

26. ב"מ צ"ב ע"ב, אמצע ד"ה כבר בארנו במס' ע"ז.

משימים את היין בחביות, ואף שם מתגלגלים חרצנים וזגים דקים לרוב רתיחת היין מתגלגלות וצפות למעלה. והוא הנקרא קיפוי של חביות". ולא נקרא גמר מלאכה עד ש"יקפה קיפוי זה של חבית וישלה החרצנים והזגים מעל פני החבית".
 3. הראב"ד בשטמ"ק²⁷ מסביר פירוש אחר לגמרי: "והוא שמריקין אותו מחבית לחבית אחר ששהה שם יום או יומים, וכן עושין כדי שיהיה צלול מן הפסולת ומן השמרים העבים".

לפי הפירוש השני של רש"י משמע שבחביות היין עוד תוסס ממש. אך לפי זה לא מובן, איך חתמו חביות תוססות כאשר הגאזים מצטברים בפנים! יתכן שהיה להם פתרון טכני לענין, אך יותר מדויק לומר שהרתיחה היא הקיפוי, ואחר כך היו שולים את החרצנים וכדו' שעלו כתוצאה מהתסיסה, ואז חתמו את החביות. לפי הפירוש הראשון והשלישי אין הכרח לומר שמדובר בימים הראשונים לתסיסת היין, אלא יתכן שהיין גמר לתסוס, ואז מכניסים אותו לחביות. חקירה זו חשובה לנו כשנבוא ליישם למציאות ימינו.

משיירד לבור ויקפה (דעת רבנן)

מהו הקיפוי הזה?

1. לדעת רש"י בב"מ²⁸ הקיפוי הוא: "משיקפאו החרצנים ע"פ הבור, כשמתחיל להיות תוסס ונוטלין הזגין ומשליכין". כלומר, התחלת התסיסה מתרחשת כבר בבור, ושם גם מסננים את הפסולת²⁹.
- המלאכת שלמה מצייין, שלפי פירוש זה, האות "יוד" במילה יקפה מנוקדת בפתח (הפעיל). בעל הבית מקפה את היין.
2. רש"י בע"ז³⁰ מפרש את המילה יקפה בצורה אחרת: "לשון צף, כמו קפא תהומא... שצפין החרצנים על היין כשהוא נח בבור"³¹.
- בדומה לפירוש זה כתב הרמב"ם בפיהמש"נ: "מיצוף על פניו מעין קצף"³².

27. ב"מ שם.

28. צ"ב ע"ב ד"ה משיקפה.

29. ענין ההסרה נמצא גם בפירוש הגר"א בשנו"א: "שמסיר החרצנים והזגין מלמעלה בתוך בור של יין". אין הגר"א מתיחס לתסיסה ורתיחה של היין בבור.

30. נ"ו ע"א ד"ה יין משיקפה.

31. ולא מזכיר שתוסס, ולא מזכיר שעושים פעולת הסרה! החזו"א (מעשרות ד'/א') מתיחס להשמטת ענין ההסרה: "וצ"ל דלשון רש"י רק לפרש לשון משיקפה, אבל הכוונה שנוטלין את הקיפוי".

32. וכן בכפתור ופרח (ח"ב עמוד תפ"ח). ובתפארת ישראל: "שיעלה היין שבבור ברתחתו החרצנים והזגין המעורבין בו".

עיין ריבמ"ץ מעשרות פ"א מהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם הע' 161, שרואה בדעה זו שיטה שניה: ענין של רתיחה. ומצייין שקשה על זה מסוגיה בע"ז וב"מ שם משמע שקיפוי הוא הסרה. וכן מקשים הרש"ש ע"ז נ"ו ע"א, חכמת שלמה ב"מ על אתר, והחת"ס בחידושי שם. לניתוח שיטת רש"י, ולתאור הסטורי של תהליך יצירת היין בתקופתו בצרפת, עיין מאמר של פרופ' ח.

סולובייצ'יק: Can Halachic Texts Talk History, A.J.S. Review vo' 3. 1978

המלאכת שלמה מציין, שלפי פירוש זה, האות "יוד" במילה יקפה מנוקדת בחיריק (בנין קל). היין קופה בעצמו.

הלכה – כרבי עקיבא

במחלוקת התנאים נפסקה ההלכה כרבי עקיבא. על כן כותב הרמב"ם בפיהמש"נ³³: "ופסק הלכה: שותה עראי עד שיסיר הקליפין והחרצנים וכיו"ב הצפין למעלה בחבית ויזקק הכל". כן פסק ביד החזקה בהלכות מעשר³⁴. הגר"א בביאורו לשו"ע³⁵ תמה מדוע הכריע הרמב"ם כר"ע בשעה שיש סתם משנה בפ"ד דמעשרות כמו ת"ק! החזון איש³⁶ עונה, שהרמב"ם פסק כסתמא דגמרא בבבא מציעא, שהיא בתרייתא. המאירי כתב בדברי הרמב"ם³⁷: "הלכה כר"ע – גמר מלאכה למעשר – קיפוי של חביות ושליט חרצנים מהם"³⁸. השו"ע פסק כרבי עקיבא³⁹, וכך פסק גם הרדב"ז⁴⁰.

קושי בהבנת הרמב"ם

מתעורר קושי ברמב"ם בהלכות (שם), ועל כן נצטט את דבריו במלואם: "היין משינתנו בחביות וישלה הזגין והחרצנים מעל פי החבית. אבל כשהוא בתוך הבור, כשיגביהנו להעמידו בחבית, שותה עראי וקולט מן הגת העליונה ומן הצינור ומכל מקום ושותה". שואל המהר"י קורקוס: מדוע הרמב"ם מתיר לשתות עראי רק מהבור? הרי פסק כר"ע, ולפי ר"ע מותר לשתות עראי אפילו מהחבית, כל עוד לא שלה את הזגין מהחבית! הכסף משנה מתרץ: "וי"ל, דקודם שנתנו בחבית, אע"פ ששלה – שותה עראי". כלומר, הרמב"ם מחדש שמותר לשתות מהבור אפילו אם שלה משם את הזגים. לפי ר"ע מה שגומר את מלאכת היין זה בעיקר ההכנסה לחביות והשליה המתבצעת שם, ולא משנה העובדה ששלה זגים לפני שהכניס לחביות. יוצא א"כ שדעת הרמב"ם היא ששותה עראי עד ששם בחבית ושולה⁴¹.

33. בתוספת במהדו"ב שפרסם הרב קאפח

34. פ"ג הי"ד.

35. יו"ד סימן של"א אות קמ"ט.

36. מעשרות ד' / א'.

37. ע"ז נ"ו ע"א ד"ה לענין מעשר.

38. דעת התוספתא: בתוספתא (תרומות פ"ג/י"א) כתוב: "מאימתי תורמין את הגת? משיחכו בה שתי וערב". ונפסק ברמב"ם (הל' תרומות פ"ה ד"ו). וזה דלא כוזמנים שהזכרו לעיל בקשר ל"ין. ההסבר: ראה מאמר נפרד: גמר מלאכה – ממתני מותר להפריש תרומה.

39. יו"ד של"א ספ"ו.

40. לרמב"ם הלכות מעשר פ"ג הי"ד.

41. בערוה"ש (פרק צ"ח ס"ח) תירוץ דומה: כשהחבית בבור לפני שמעלין אותה, רשאי לשתות עראי אפילו שלה, כל זמן שלא העלהו מן הבור, וגם בהעלאתו – עד שישלה. יוצא ששותה עראי עד

- המהר"י קורקוס עצמו עונה שני תירוצים ליישב את הרמב"ם:
1. הרמב"ם נקט סירכא דלשון המשנה, אך לאו בדרווקא, ואה"נ – שותה עראי עד שישלה מהחבית, וכפשטות דברי ר"ע.
 2. אה"נ, הרמב"ם מגלה לנו שלדעת ר"ע מותר לשתות מהחבית רק בדיעבד, אך לכתחילה אין לעשות כן מגזרת חכמים⁴².

סיכום

ניתן לומר שלהלכה גמר מלאכת היין בהכנסתו לחביות כשהוא נקי מלכלוך, כשיטת ר"ע ובניגוד למשנתנו במסכת מעשרות פרק א'.
 בכרם ציון⁴³ כתבו: "ונראה, שבמקומות שדורכין היין בחביות גדולות ולאחר מכאן כובשין ושולין התרצנים ונותנים אותם בכלי חרס, החביות הראשונות דינן כדין גת" – ולכלי החרס כנראה, דין "חביות".

ייצור יין בימינו

המפיקים יין ביתי, עושים זאת בדרך דומה למתואר לעיל (כמובן ללא גת ובור וכו'), והדין יהיה זהה: גמר המלאכה יהיה לאחר הסינון.
 בימינו רוב היין הכשר מופק בארץ ביקבים מרכזיים, ולא בגתות בשדה כבימי קדם, או בגיגיות וחביות ביתיות כבימי הביניים.
 ההבדל העיקרי בין ייצור היין היום ליצורו בעבר הוא בתוספת תהליכים. תהליכים אלו התאפשרו הודות להבנת התהליך הכימי של ייצור היין על ידי המדען פסטר לפני כמאה שנה. הייצור בחלקו ממוחשב, תוך הקפדה מדויקת על טמפרטורות נכונות (ושונות לכל סוג של יין) ובדיקת ריכוזי כוהל וכו'. הורגים את השמרים הטבעיים של היין ומוסיפים שמרים שפעילותם ידועה מראש ומבוקרת, לפי סוג היין הרצוי. לפני המילוי הסופי היין עובר מספר עיבודים הכוללים קלריפיקציה⁴⁴, קירור, פיסטור, סינונים שונים עד לרמה של סינון חיידקים ועוד.
 בתחילת ייצור היין, מתרחשת תסיסה ראשונית ופעילה במשך כמה ימים, ולאחר מכן מעבירים לדודים אחרים, תוך סינון ראשוני של פסולת מלמעלה, ושל שמרים מתים מלמטה. זה נקרא "שפיה". היין ממשיך עדיין לתסוס אך בצורה שקטה יותר,

ששם בחבית והעלהו מן הבור ושולה. לא כ"כ ברור מה החביות עושות בתוך הבור. אולי התכוון בכל זאת ליין שבבור, ולתירוץ הכסף משנה.

42. עוד בענין ההלכה. במקורות וציונים (ברמב"ם פרנקל) כתב: "עיין פיהמש"נ ל' ערבי, שרק על הגיליון נוסף שהלכה כר"ע, ואינו בנוסח הנדפס; ושמא גם בחיבור כתב בתחילה כמשנה, ושוב הגיה כר"ע". בכפתור ופרח (ח"ב סוף פכ"ו) ציטט רק את המשנה.

43. הלכות פסוקות פ"ה ה"ז.

44. הצללה – הוספת חומר סופח העושה את היין לבהיר יותר. אגב, הוספת עפר בזמן תהליך ייצור היין, במטרה של הצללה, ידועה עוד משו"תים מתקופת הראשונים ומחפירות ארכיאולוגיות מתקופות קדמות. וכן נהוג עד היום בין הכורמים הערבים של הר חברון – עיין חוברת "הגפן והגת", יוחנן בן עקב, כפר עציון, עמוד 33-31. תודתי נתונה לו.

שכן רוב השמרים כבר מתו. על תהליך השפיה חוזרים כמה פעמים במשך הזמן. סך כל התהליכים, עד שמבחינת היקב היין מוכן לשיווק, אורך לפחות חצי שנה⁴⁵.

בעבר, לאחר שלית הזגים מהחביות היין היה מוכן לשיווק. היום כאמור, היין עובר תהליכים נוספים. לכן השאלה המתבקשת היא, מה נחשב בימינו גמר מלאכת היין? האם רק בסיום כל התהליכים החדשים הללו, כשהיין מוכן לשיווק מבחינת היקב, דהיינו: לפני המילוי בבקבוקים; או שברגע שאפשר לשתות את היין, לאחר הסינון הראשוני והתסיסה הפעילה הראשונית (אף שהוא עבור הוא ראוי לשתיה), שהוא השלב המקביל לשליית החביות של פעם? הסברה נוטה לומר, שגמר יצור היין היום הוא עם סיום כל התהליכים. זהו גמר מלאכתו.

שאלה נוספת המתעוררת היא: האם גמר מלאכת היין הוא רק לאחר מילוי הבקבוקים, שאז הוא מוכן לשיווק, או שדי בכך שהסתיימו המלאכות הנעשות ביין (ואיך שלא נגדיר את מועד סיום מלאכות היין)? שאלה זו דומה בעצם לשאלה האם גמר המלאכה של פירות הוא עם סיום מלאכות השדה או רק לאחר האריזה בבית האריזה. לשאלה זו נתיחס במאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, פרק ז'.

למעשה נהוג ביקבים להפריש בבת אחת על כל היין של הבציר, לאחר סיום הבציר, וגמר התסיסה הראשונית. כלומר: בשלב שהיין כבר ראוי לשתיה, וברומה לשלית החביות של פעם. היין עוד לא מוכן לשיווק, ולא נמצא בבקבוקים. בכך יש רווח טכני, שכן ניתן אז לדעת בדיוק כמה יין יש, והכל מרוכז כאשר שום דבר לא שווק עדיין⁴⁶.

* מיץ ענבים

בענין גמר מלאכה של מיץ ענבים שלא תסס והפך ליין, נאמר בתוספתא (מעשרות פ"א/ט): "הסוחט ענבים בתוך חיקו - פטור; בתוך הכוס - הרי זה חייב". פסק הרמב"ם⁴⁷: "הסוחט אשכול לתוך הכוס - נקבע". מפרש הרדב"ז (שם): "נטבל, לפי שהוא ראוי לשתיה, וזהו גמר מלאכתו, הואיל ורוצה לשתותו כך". כך פסקו גם האחרונים: בכרם ציון⁴⁸ ובהמעשר והתרומה⁴⁹: "סוחט אשכול ענבים לתוך הכוס - נעשה מיד טבל, אע"פ שלא שלה, כיוון שראוי לשתותו כך, ורוצה לשתותו מיד". ולכך נטה החזו"א⁵⁰: "ואפשר דסוחט אשכול לתוך הכוס

45. תודתי נתונה לאג"ר שרל לואיניוה, מומחה ליין, ולרב ינובסקי מ"כרמל מזרחי", על ההסברים המקיפים בנושא יצור היין. וכן למר מורטון פרידמן מיקבי "אליעז".

46. מענין, שבתשובה של הרב הרצוג מת"ו (שו"ת חלק ג' תשובה ל"ט) לא מצא פתרון הלכתי משביע את הדעת להפרישה ביקב, ולכן ברוחק הציע להפריש במשק - עיי"ש. כנראה שבזמנו לא היתה אפילו ה"ו"א להפריש ממוצר היין המוגמר. ואשריהם ישראל שהיום מוכנים להפריש ביקב גם מהיין עצמו.

47. הלכות מעשר פ"ה הי"ז.

48. הלכות פסוקות פ"ה הט"ז. ועיין הר צבי זרעים סימן פ"ב.

49. עמוד ס"א.

50. מעשרות ד'ג'.

חשיב גמר מלאכה, ואע"ג דלא שלה, וכעין דתנן: ואם אינו מפקס... ואם אינו כובר..."

מיץ הענבים ביקב מיוצר על ידי מניעת התסיסה בעזרת קירור מידי, והוספת חומר מסוים. לפני המילוי מוציאים את החומר, מפסטרים ומסננים. המיץ ראוי לשתיה מיד לאחר הסחיטה הראשונית, אך מוכן לשיווק רק מאוחר יותר. גם כאן ניתן לשאול מה קובע: העובדה שמוכן לשיווק או הרגע שיחנו מיץ ענבים ראוי לשתיה?

למעשה מפרישים תרו"מ ביהב ביחד עם ההפרשה הכללית של היין, כלומר בשלב שהוא נהיה מיץ ראוי לשתיה אך עדיין אין משווקים אותו.

* ענבים

ירושלמי מעשר שני (פ"ג ה"ד): "...סלי ענבים לאכילה - גמר מלאכה הן". כלומר, אין דינם כיון בגת. המבוי"ט⁵¹ מבאר: "אם אין דעתו לדרכן אלא לאכלן ענבים - גרנן הוי משהניחן בכלכלה וחיפן"⁵².

* צמוקים

גמר מלאכתן על פי המשנה (מ"ז): משיעמיד ערימה.

עיין ערך: חרובים.

לדעת הרדב"ז (לרמב"ם הל' תרומות פ"ה הי"ח) כל עוד לא התחיל לשטוח את הצמוקים לייבוש - נגמרה מלאכתם. ברגע שהתחיל ליבש - נחשב שלא נגמרה מלאכתן, עד שיעמיד ערימה. (וע"ע מאמר בספר זה: הפרשה לפני גמר מלאכה פרק ו' - בענין גמר מלאכת צמוקים).

* * ירק הנאגד

במשנה (מ"ה) נכתב: "ירק הנאגד - משיאגוד; אם אינו אוגד - משימלא את הכלי; אם אינו ממלא את הכלי - עד שילקוט כל צורכו"⁵³.

51. בשו"ת סימן קצ"ו.

52. ועוד עיין מאמר נפרד לגבי דין שאר פירות: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, לקמן. ועיין בפני משה (לירושלמי פ"א ה"ג במשנה) הכותב: "דין תרומה שמפרישים אותה מן הזיתים ומן הענבים וכיו"ב בשאר פירות. ואם לא הפרישן מן הזיתים והענבים - מפריש מן השמן והיין". וצ"ע - הרי עוד לא נגמרה מלאכת זיתים וענבים אם עושה מהם שמן ויין! אא"כ כוונתו שהתחרט לעשות מהם שמן. ועיין על מקרה כזה בתוספתא.

53. מקור נוסף (מתאים לאפשרות השלישית במשנתנו): תוספתא מעשרות (פ"א/ה): "המלקט בשדה, כיוון שילקט כל צורכו - הרי זה חייב".

מהו ירק הנאגד

מדוע הירק נקרא ירק "הנאגד"? האם רק הפעם אגדו אותו או שהוא נקרא כך כי הרגילות היא לאגוד אותו?

בפשטות מדובר על חקלאי האוגד וקושר את הירקות שלו. אין זה בהכרח הרגלו מתמיד, וגם לא הרגלם של אחרים. אך הראשונים מפרשים לכאורה בדרך אחרת. הם תולים את ההגדרה ברגילות ובנהוג. אין אנו בודקים אם כרגע בעל הבית אוגד ירק זה בשדה, אלא מה נהוג לעשות בדרך כלל עם ירק זה. לפי פירושים מסוימים – מה שקובע בכלל הוא האם נוהגים למוכרו באגודות⁵⁴.

לפי זה, מה שכתוב בהמשך המשנה (צוטט לעיל) "אם אינו אוגדו", הכוונה: ירק מסוג שאין דרכו להאגד או למוכרו באגודות. וכן נכתב בהמעשר והתרומה⁵⁵ בשם הרש"ש: "מין ירק שאין דרכו לאוגדו". חזוק לגישה זאת ניתן לקבל מהגירסא שם במסכת ראש השנה: "ושאינו נאגד..." – משמע שבאופן כללי אין אוגדים.

אמנם עדיין ניתן לאחד את שני הפירושים, ולומר, שאין נפק"מ אם תמיד אוגד או רק הפעם אוגד, אם אוגד על מנת למכור כך בשוק, או לכל מטרה אחרת. מה שקובעת היא העובדה אם אגד את הירקות. אם כן – בכך נגמרה מלאכתו; אם אינו מתכוון לאגוד: גמר המלאכה הוא משימלא את הכלי.

וכך מסתבר, שכן אם בעל הבית הפעם אינו אוגד, מה משנה העובדה שדרכו של הירק הזה להאגד?

תשאר נפק"מ רק בירק שאין דרכו להאגד, והפעם אגד. אם מה שקובע זו פעולת האגידה – נגמרה מלאכת הירק באגידה. אך אם מה שקובע זה מה שרגילים לעשות, הרי שכאן אין רגילים לאגוד, וממילא אגידתו אינה גמר מלאכה, כי "בטלה דעתו אצל כל אדם".

"משיאגד" – פירוש א': משיעשה בעל הבית פעולת אגידה בשדה

כאמור, גמר מלאכה של ירק הנאגד הוא "משיאגד". הדרך המקובלת להסביר את המושג, היא שמדובר על פעולה של המגדל. ישנו גם הסבר המסביר את "משיאגד" כתהליך טבעי, ונביאו לקמן.

המקור הראשוני לדיון על פעולת האגידה הוא בתוספתא (מעשרות פ"א/ה):
 "ירק שאגדו בשדה, ועתידי לעשות צינוק לשלוק [ג"א: לשוק], כיוון שאגדו – הרי זה חייב".

תוספתא זו פותחת דיון בירושלמי מעשרות (פ"א ה"ד; דף ד' ע"ב והלאה) ומפרשיו בענין ירק. ישנם ירקות שאוגדים אותם אגידה ראשונית בשדה בחבילות גדולות, אך אח"כ מתירים את הקשרים ויוצרים חבילות קטנות יותר. קשירה מחודשת זו

54. כך מופיע ברא"ש (למשנה): ירק הנאגד: "שדרכו למוכרו אגודות". וכן רע"ב. וכן ערוה"ש (מעשרות צ"ח ס"ב). וכן בר"ח (לר"ה דף י"ב ע"א): "מי שדרכו להאגד אגודות – משיאגד". וברש"י (שם): "שדרכו באגודות". וכן בתפארת ישראל: "שדרכו להאגד".

55. עמוד נ"ח.

יכולה להתבצע בשדה, ויכולה להתבצע רק כשהחבילות הגדולות מגיעות לשוק. השאלה היא: איזו קשירה היא גמר מלאכת הירק?

לאחר קושיה, הגירסה המתקבלת ע"י הגמרא בתוספתא היא:

"אגדו צינוק גדול בשדה, והוא עתיד לאוגדו צינוק קטן לשוק – נטבל".

מסביר הריב"מ⁵⁶: "אע"פ שבשדה עשה האגודה גדולה, והוא עתיד להתירה

בשוק, נטבלה האגודה ונתחייבה במעשר מעת שאגדה בשדה"⁵⁷.

הרדב"ז על הרמב"ם⁵⁸ מוסיף נקודה נוספת: "הכי פירושו: אע"פ שהוא עתיד להתיר אגודה ולעשותה אגודות קטנות – הרי זה נטבל" – אף שעתיד לקשור מחדש, גמר המלאכה הוא בקשירה הראשונית. הגר"א בביאורו לירושלמי מדגיש נקודה נוספת, שמכיון שבשדה נגמרו המלאכות, פתיחה וקשירה מחודשת שתעשה בשוק אינה מעניינת.

פסיקת הרמב"ם⁵⁹ היא: "אגד הירק אגד גדול בשדה, אע"פ שברעתו לאוגדו

אגודות קטנות לשוק – הרי זה נטבל"⁶⁰.

מענין, שלפני הרידב"ז⁶¹ היתה גירסה אחרת בגר"א, והיא הביאה אותה למסקנה הפוכה מכל הנ"ל: "זהו גופא קמ"ל, דאפילו אגדו, אם חישוב לחזור ולאוגדו על צינוק קטן – אינו נטבל עד שיאגדנו בפעם השני על צינוק קטן, ואינו מתחייב קודם האיגוד השני". כלומר: הקשירה השניה היא הגומרת את מלאכת הירק.

פירוש כזה הוא יחיד.

"משיאגד" – פירוש ב': סוג ירק שגדל עלים על גבי עלים

ברש"ש למשנה ביאר באופן אחר לגמרי: יש סוג של ירק ש"דרכו להכרך עלה על עלה", כמו כרוב, שדרכו ליגדל באגודה. פירוש זה מתאים לדברי רש"י במסכת ביצה לענין קשואין משיפקסו – שהכוונה שיפקסו מאליהם בתהליך טבעי. ממילא כאן מדובר על שני סוגים של ירק: האחד שדרכו להאגד, והאחר שאין דרכו להאגד.

שוב מופיעה דעה ששלב גידול טבעי מוגדר כגמר מלאכה⁶²!

56. למשנה.

57. גם מהר"א פולדא מסביר כך את מסקנת הירושלמי (אם כי את הקושיה מסביר אחרת) וכן הפני משה.

58. הלכות מעשר פ"ג הי"ב.

59. הלכות מעשר פ"ג הי"ב.

60. רצוטט בהמעשר והתרומה (עמוד נ"ט). וכן בערוך השלחן (צ"ח ס"ה). ומוסיף ערוה"ש, שאם עשה להיפך: שאיגד אגודות קטנות ע"מ לקרשן לאגודה גדולה, כדרך שעושים לאלומות תבואה – אינו טבל עד שיגמור בגדולה.

61. לירושלמי שם.

62. באינצקלופדיה החי והצומח בארץ ישראל (כרך 12, עמ' 72) מתואר תהליך צמיחת הכרוב כך: "החלק הנאכל שלו נקרא קולס. הקולס הוא נצר צעיר, המורכב משושנה צפופה של עלים מקומטים, דמויי כליה, הלופתים זה את זה ויוצרים מבנה מוצק... עם סגירת עלי השושנה, נוצר

”משיאגד” או ”עד שימלא את הכלי”

מה הדין כאשר אוגדים את הירק ואח”כ מכניסים אותו לכלים? האם גמר מלאכת הירק הוא באיגוד או בהכנסה לכלים?

החזו”א⁶³ נותן דעתו לשאלה זו:

”וירק הנאגד, אף שנתנו בכלי – לא נגמר, כיוון שדעתו לאגדו, ואם אנדו, אף שהן ע”ג הקרקע ודעתו להניחן בכלי – נגמרו באגודתן. ונראה, דדווקא באגדן כולן, כמו בכלים, שלא נגמר עד שימלא כולן”. כלומר: אם זהו ירק מסוג שאוגדים אותו: האגידה היא הקובעת, ולא ההכנסה לכלים.

בענין היחס בין ”ימלא את הכלי” לבין ”ילקט כל צורכו” – עיין לקמן ערך: כלכלה.

סיכום

ישנם ירקות הנלקטים ונאספים חבילות חבילות. קשירת החבילה בשדה מהווה גמר מלאכה גם אם אח”כ יתירו אותה ויקשרו את הירקות באגודות קטנות יותר למכירה בשוק⁶⁴.

ירקות הנלקטים לתוך מיכלים או לתוך ארגזים (”ואם אינו אוגד”), אך מובלים אח”כ למיון ולאריזה (כמו עגבניות) – יש לעיין מתי גמר מלאכתם. האם במילוי הראשוני בשדה, או במילוי הסופי בבית האריזה?

בשאלה זו נדון בהרחבה במאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, פרק ז’ – דין בית אריזה ומערך מיון. לעת עתה נסתפק בהבאת הוכחה לצד אחד של הדיון מתוך סוגייתנו כאן.

י”ל, שדין בית אריזה דומה לדין ירקות הנאגדים אגד גדול בשדה, שנטבלו, ואע”פ שאח”כ יאגדם אגודות קטנות לשוק. עקרון זה ניישם גם בירקות המתמלאים ”מילוי גדול בשדה”, ואח”כ ממלא בבית האריזה ”מילוי קטן” לשוק.

וכן קצת משמע מלשון התוספתא מעשרות (פ”א/ב): ”המלקט בשדה, כיון שליקט כל צורכו – הרי זה חייב”. משמע, שהליקוט בשדה כל צורכו הופך גם ירק שאינו נאגד לטבל.

אמנם ניתן לטעון שבית האריזה הוא עדיין בגדר ”שדה” ולא ”שוק”. ממילא

תחילה קולט רופף ונבוב ההולך ונעשה מוצק יותר ויותר על ידי צמיחת עלים נוספים במרכזו, ולקראת הבשלתו המסחרית הוא מגיע למוצקותו המרבית.
לפ”ז, אולי הרש”ש מתכוון לשלב המוצקות הסופית.

63. מעשרות ג’/י”ט.

64. על השאלה האם הכל נטבל מיד בהתחלה או רק עם סיום הכנת כל החבילות – עיין בסכום נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, נספח 2.

ירקות אחרים הנלקטים לתוך ארגזים – דינם יפורט לקמן בענין ”כלכלה” – עד שימלא את הכלי וכו’.

האגידה הסופית של השדה נעשית שם. זה יתאים לפירוש הגר"א והריב"מ⁶⁵. בפירושיהם הם דברו על פתיחה וקשירה מחודשת המתבצעת בשוק, משמע, שמכל הפתיחות והקשירות הנעשות "בשדה" רק האחרונה הוא גמר מלאכה. בנד"ד הוא מתבצעת בבית האריזה. אך אם נדייק בלשון הרש"ס, הרמב"ם, פני משה ומהר"א פולדא נראה, שאין הם מעמידים שאת הקשירה השניה עושים בשוק דווקא. אלא מיד שאגדו אגודה בשדה – הוי גמר מלאכה, אפילו שאח"כ קושרים אחרת, ואפילו בשדה.

לכן נראה מתוך הסוגיה הזאת בירושלמי, שקשירת הירקות בשדה, ואולי אף מילוי במיכלים בשדה, אף שהקשירה או המילוי הוא זמני: הוי גמר מלאכה⁶⁶.

* * כלכלה

כלכלה איננה שם של פרי, אלא שם הכלי שבו אוספים את הפירות⁶⁷. מבחינה זאת היא יוצאת דופן ברשימת הפירות והירקות המובאים במשניות. עובדה זו גוררת בעקבותיה שיטות שונות בפרשנות המושג. היא גם טומנת בחובה תקוה מסוימת ללמוד מכאן על דינם של כלל הפירות והירקות – גם כאלה שלא הוזכרו מפורשות במשניות אלו.

גמר המלאכה המוזכר בקשר לכלכלה במשנה (מ"ה) הוא: "עד שיחפה; ואם אינו מחפה – עד שימלא את הכלי; ואם אינו ממלא את הכלי – עד שילקט כל צורכו".

כלכלה של מה

השאלה הראשונה הנשאלת בפירוש המושג כלכלה היא: כלכלה של מה? כלומר: גמר מלאכת איזה פרי או ירק הוא כשמחפים את הכלכלה? ניתן לחלק את דעות המפרשים לארבע שיטות:

1. מדובר במילוי כלכלה בירקות.
2. מדובר במילוי כלכלה בתאנים.
3. מדובר במילוי כלכלה בכל סוג של פירות.
4. מדובר במילוי הכלכלה בכל סוג של פירות או ירקות.

שיטה 1: ירק

המפרשים שמדובר בכלכלה שאוספים בה ירקות הם: ר"ש וריב"מ⁶⁷, מהר"י קורקוס⁶⁸, רע"ב וכן ערוה"ש⁶⁹.

65. בענין בית אריזה נרחיב במאמר הבא.

66. גודל הכלי: "אמרו" ביר"ו פ"ב: סתם כלכלה – ד' קבין (5,528 ס"מ"ק) כלכלה גדולה – טאה (8,294 ס"מ"ק). כלכלה קטנה ג' קבין (4,146 ס"מ"ק) (תפארת ישראל אות נ') – המידות לפי הגר"ח נאה.

67. מעשרות פ"א מ"ה.

68. להלכות מעשר פ"ג מ"ט.

69. צ"ח ס"ב.

איך פרשנים אלו יסבירו את העובדה שהמשפט הקודם במשנה כבר עסק בירק: "ירק משיאגד", ואם כן לפי פירושם נוצרת כפילות במשנה?
המלאכת שלמה עונה: יש ירק שאין דרכו לאוגדו אלא להניחו בכלכלה, ולסוג ירק כזה מתיחסים בקטע זה של המשנה.
ועדיין קשה: אם מדובר על ירק, אז כל ההמשך של "ואם אינו מחפה עד שימלא את הכלי... עד שילקט כל צורכו" הוא מיותר, שהרי זה כבר נאמר לעיל לענין ירק?⁷⁰

שיטה 2: תאנים

המפרשים שמדובר בכלכלה המיועדת לאיסוף תאנים הם: שנות אליהו ומשנה ראשונה⁷¹.

על פירושם קשה: מדוע תאנים נדונו בנפרד במשנה ח' של פרק א' ("הגרוגרות משידוש" וכו'), הרי לשיטתם כבר הוזכרו במשנה ה'?
יש לתרץ שבמשנה ח' מדובר על תאנים יבשות וארוזות כגרוגרות ועגולי דבלה. במשנתנו מדובר בתאנים לחות שנועדו לאכילה מידית.

אכן נמצא ברש"י במסכת ביצה⁷²: "תאנים דבר שנגמרה מלאכתן הוא, אא"כ חשב עליהן לקציעות או לגרוגרות"⁷³. וכן כותב המשנה ראשונה⁷⁴: "ואותן שמכניסים התאנים בכלכלה אין דעתן לגרוגרות, דכל שרוצה ליבשן שוטחן בחמה או במוקצה, ואין מכניסן לכלכלה, אלא א"כ דעתו לאוכלן או למוכרן לאכילה"⁷⁵.

70. ועיין שנות אליהו שכותב: "ומשום דמיינן להרדי נקיט ליה בהדי ירקות". דבריו מדגישים את הקושי למי שמפרש שמדובר על ירק!

71. פ"ה מ"ה ופ"ב מ"ד, ועיי"ש הוכחותיו.

72. ל"ד ע"ב, אר"ה תינקות.

73. צ"ל בדעת רש"י שהתכוון לומר שגמר מלאכת תאנים לחות לאחר חיפויין בכלכלה, ובא לאפוקי רק מתאנים שמבישים לגרוגרות שגמר מלאכתן יותר מאוחר.

74. פ"ב מ"ד.

75. לכאורה ישנה ראייה לשונית ממשנה לקמן (פ"ב מ"ד), שם מוזכר: "כלכלת תאנים". מוכח, שבכלכלה ממלאים תאנים. ברם ניתן גם לומר שזו ראייה לסתור, שכן מוכח שהמילה "כלכלה" היא כללית, ואם רוצים לציין שמדובר בכלכלה של פרי מסוים, אומרים "כלכלת תאנים". משנה זו תשמש ראייה לשיטה 3 ו-4 לפיהן בכלכלה ממלאים כל מיני פירות וירקות.

בירושלמי מעשר שני (פ"ג ה"ג) נאמר: "סלי תאנים לאכילה וסלי ענבים לאכילה – גמר מלאכתן הן". האם סל וכלכלה זהים? אם כן, אולי יש מכאן ראייה שהכלכלה המדוברת ממלאים בה תאנים דווקא, והירושלמי מתבסס על משנתנו.

המהר"א פולדא (שם) דואג להפריך אפשרות זו: "דווקא סלי תאנים, אבל כלכלת תאנים – לאו גמר מלאכה". מנין לו לחלק ולומר שבכלכלה עדיין לא נגמרה מלאכת התאנים? אולי ראיתו היא מהמשנה פ"ב הני"ל שהוזכר בה ענין כלכלת התאנים. ברור שם שמדובר על כלכלת תאנים שלא נגמרה מלאכתה (לשון המשנה שם: "פירות שתרמן עד שלא נגמרה מלאכתן... כלכלת תאנים שתרמה..."). ברם, ראייה זו אינה מוכרחת. ניתן לדחות ולומר: לעולם גמר מלאכת התאנים בכלכלה הוא עם סיום המילוי והחיפוי, ולא אח"כ כשמעבירים (כנראה) לסלים. ובמשנה פ"ב מדובר שהתאנים בכלכלה – אך לפני חיפוי (עיי"ש במשנה ראשונה). על כן לא נגמרה מלאכתן.

בכל אופן נשארים אנו עם דעת המהר"א פולדא שגמר מלאכת תאנים לחות הוא בסלים ולא בכלכלה. זאת בניגוד לדעת השנות אליהו ומשנה ראשונה שגמר מלאכת תאנים לחות בכלכלה.

שיטה 3: פירות

השיטה השלישית בפירוש כלכלה מרחיבה את היריעה לכלול את כל פירות האילן.

הסוברים כך הם הרמב"ם⁷⁶, ר"א מלונדרו⁷⁷ (עמ' קמ"ה)⁷⁷, שו"ת רב בצלאל אשכנזי⁷⁸ וכן אחרונים רבים⁷⁹.

ספר חרדים⁸⁰ מונה את הסיבות שהביאו פרשנים אלו לפרש שבכלכלה נמצא את גמר המלאכה של כל הפירות:

א. מטרת המשנה היא ללמדנו מהו גמר המלאכה של כל פירות האילן והאדמה, ולא יתכן שמכל פירות האילן מלמדים רק על חרובים!

ב. אם (כדעת השיטה השניה לעיל) יוצא שהמשניות מלמדות גם על גמר מלאכת תאנים לחות בנוסף לגמר מלאכת תאנים יבשות, מדוע הוזכרו במשניות רק צמוקים (היבשים) ולא ענבים (הלחים)?

ג. מדוע מדברים על יין ושמן, ולא על ענבים וזיתים?

"אלא ע"כ בלשון: כלכלה עד שיחפה, ששנה התנא, בו כלל כל הפירות של האילן: זיתים וענבים ותמרים ושאר כל פירות האילן, שכולן דרכן ללקטן בכלכלה. רק בחרובין שאין דרכן בכך, שנה גמר מלאכתן בפני עצמן"⁸¹.

וכן נראה דעת המב"ט⁸²:

"אע"ג דקאי אירק, ה"נ בתאנים וענבים גרנן משיקפה (צ"ל יחפה) כיון דלא תנן בהו בהדיא גורן אלא ביין ושמן משום דרובן להכי הויא, וכדכתיב: דגן תירוש ויצהר".

שיטה 4: כל הפירות והירקות

השיטה הכוללת ביותר היא של רב יהוסף אשכנזי⁸³. לדעתו, מילוי הכלכלה הוא גמר המלאכה של כל ירק מסוג שנלקט בכלכלה ולא נאגר, והה"נ לכל הנלקט בכלכלה כגון תאנים וענבים וכו'.

76. מעשר פ"ג ה"ה.

77. מובא בהערה בריבמ"ץ בהוצאת מכון התלמוד הישראלי.

78. סימן ב', עמוד י"א, טור ימיני למטה: "...ישראל שליקט ענבים לאכילה, שהמירוח שלהם הוא כוין כלכלה, דתנן: כלכלה משיחפה".

79. כפ"פ (פכ"ו עמוד תפ"ז), תוי"ט, פירוש שני במלאכת שלמה, תפא"י, שערי צדק (פ"ב הי"ג), המעשר והתרומה (עמוד נ"ח).

80. פרק נ"ב סעיף ד', מובא גם במלאכת שלמה בשם המחבר ר' אלעזר אזכרי.

81. ועוד שם (פרק נ"ב סעיף י"ב): "גמר מלאכת הויתים הוא כגמר מלאכת כל פירות האילן, דאכולהו תנן משיחפה". וצוטט ספר החרדים בפאת השלחן (י"ג/בית ישראל כ"א).

82. שו"ת קצ"ו דף נ"ב טור שמאל.

83. מובא במלאכת שלמה.

מהו "כלכלה – עד שיחפה"

לאחר שבררנו על איזה פירות מדובר, נתפנה לדרך בפעולת גמר המלאכה עצמו. גמר מלאכה של מה ששמים בכלכלה הוא "עד שיחפה". למה הכוונה? נצטט את לשון הרמב"ם בפיהמש"נ: "משיכסה אותם כדרך אוספי הפירות שמכסין אותם בעלי האילנות וכיו"ב".⁸⁴ בהמשך המשנה נאמר שאם אינו מחפה את הכלכלה הרי שגמר המלאכה הוא במילוי הכלכלה. מכאן נדייק שהחיפוי והכיסוי של הפירות משמש כגמר מלאכה כשאינו רוצה למלאות את הכלכלה (תוי"ט).

עד שימלא את הכלי

כאמור, האפשרות הנוספת לגמר מלאכת הכלכלה היא, שאם אינו מחפה – "עד שימלא את הכלי". בירושלמי מעשרות (פ"א ה"ד; דף ד' ע"ב) מפרש מהו "עד שימלא את הכלי", ומתבאר שם שהכל תלוי בדעתו: "היתה כלכלה אחת ובדעתו למלאות את חציה, כיון שמילא את חציה – נטבלה. בדעתו למלאות את כולה, לא נטבלה עד שימלא את כולה. היו שתיים, ובדעתו למלאות שתיהן – לא נטבלו עד שימלא את שתיהן". וכך נפסק להלכה ברמב"ם.⁸⁵

עד שילקט כל צורכו

האופציה השלישית שהמשנה מציעה לגמר מלאכת הכלכלה היא, ש"אם אינו ממלא את הכלי – עד שילקט כל צורכו". מושג זה איננו ברור דיו: מתי זה נחשב שהחקלאי מילא "כל צורכו"? הרע"ב (בענין ירק) וכן ערוה"ש⁸⁶ מפרשים: "ואם אינו ממלא את הכלי – כגון שרוצה למלאות שנים או שלשה כלים. אוכל מכל אחד עראי עד שימלא את האחרון".⁸⁷ לפי פירושם, המשנה מחדשת כאן שברגע שרוצה למלאות יותר מכלכלה אחת, גמר המלאכה הוא רק כשימלא את כל כמות הכלים שמתכנן למלא.⁸⁸

84. וכן כפתור ופרח (ח"ב עמוד תפ"ז).

85. הלכות מעשר פ"ג ה"ג-ד"א.

86. מעשרות צ"ח ט"ב.

87. פירוש זה בעצם משלב את הסיפא של הירושלמי שהבאנו בקטע הקודם בתוך דברי המשנה.

88. ובתפארת ישראל הפירוש הפוך: "ימלא את הכלי" – הכוונה לכלי האחרון מכל הכלים הרבים שרוצה למלאות. "ואם אינו ממלא את הכלי" – או "כל צורכו" זה כל מה שרוצה ללקט. ברם הדברים אינם ברורים, שכן לכאורה מה שהוא רוצה ללקט, והכלים שרוצה למלאות – זה אותו דבר!

מנגד עומד לנו פירוש הר"ש שממנו משמע הפוך. כוונת המשנה כאן היא למצב שבו אין הוא רוצה למלאת אפילו כלכלה אחת שלמה⁸⁹. לפי פירוש זה, המשנה מחדשת שכדי לגמור את המלאכה בכלכלה, אין צורך דווקא למלא כלי שלם.⁹⁰ אך עכשיו שואלים בתוס' אנשי שם: אם כך מפרשים את המשנה, יוצא שהעיקר תלוי בליקט כל צורכו, בין בהרבה כלים בין בכלי אחד. א"כ צ"ע: למה התנא הביא בכלל את האופציה השניה לגמר מלאכה בכלכלה: "עד שימלא את הכלי"? הרי אין לזה שום משמעות מעשית!⁹¹

בא ערוה"ש ומציע אפשרות שלישית לפרשנות (לפחות כפרשנות ברמב"ם⁹²). מה שנאמר "ואם אינו ממלא עד שילקט כל צורכו" מדובר במי שאינו רוצה כלל למלא בכלי! במקרה כזה, גמר המלאכה הוא רק כשילקט כל צורכו. לפי זה נבין שהמשנה מציעה שלש אפשרויות לגמר מלאכה: א. חיפוי הפירות בכלי. ב. מילוי הכלי. ג. במקרה שאינו ממלא כלל בכלי, גמר המלאכה הוא כשמילא כל צורכו.⁹³ ועדיין יש להקשות, שמבחינה עקרונית, ניתן לסכם בקצרה את הכל ולומר: "עד שילקט כל צורכו", וזה יכלול גם את המקרה שממלא בכלי אחד או יותר וגם את המקרה שלא ימלא כלל בכלים.

החזו"א⁹⁴ מציע שני תירוצים לקושינו:

1. "יש לפרש, שעד שימלא דקתני - אורחא דמלתא נקט, ודיבר הכתוב בהווה. וחזור ומפרש, דאם אינו ממלא, עד שילקט כל צרכו, שאין קפידא במילוי כלי אלא בכל צרכו". במילים אחרות: הקשינו שיש כפילות במשנה והחזו"א ענה שאין הכי נמי!

2. בתירוץ השני החזו"א מכניס גורם נוסף: כוונת האדם בעת המילוי. כשמלקט סתם - לא נגמר מלאכתו בלא מילוי הכלי, כי מסתמא מלקטם עד מילוי הכלי. גמר המלאכה יהיה לפני מילוי הכלי, רק במקרה שמתכוון בפירוש שלא למלאות את הכלי (וזה כנראה החידוש של המשנה: "אם אינו ממלא - עד שילקט כל צרכו").

סיכום

המפרשים נחלקו בשאלה באיזה גידול נאמר שגמר מלאכתו הוא במילוי

89. לשון הר"ש היא שיש מקומות "כגון בכפר קטן שאין כלכלה מלאה נמכרת בו ביום". פירוש זה משלב דווקא את הרישא של הירושלמי שהבאנו בקטע הקודם בתוך דברי המשנה.

90. גם הרש"ש אינו מקבל כלל את דברי הרע"ב כפירוש למשנה. אלא הפירוש הנכון הוא כנ"ל, שאם אינו ממלא את הכלי האחר אז גמר המלאכה יהיה בליקט כל צורכו. כל זה כשמדובר על פרשנות נכונה במשנה. אמנם אין הוא חולק על כך שלהלכה נכון לומר שאם ממלא שנים - נטבל רק במילוי שניהם, וכירושלמי.

בתוספות חדשים שילבו את שתי האפשרויות כפירוש למשנה: על דברי הרע"ב הוסיפו: "וכן יש לפרש בכלי אחד - אם אינו ממלא אותו - עד שילקט כל צורכו, וכ"ה ברמב"ם (פ"ג ה"ט)".

91. נראה, שקושיה זו ניתן להקשות ישירות על הירושלמי שהבאנו בקטע הקודם!

92. מעשר פרק ג' הלכה ט'.

93. ועל מקרה כזה לא דובר כלל בירושלמי.

94. מעשרות ג/י"ט.

כלכלה. י"א ירקות, י"א תאנים, י"א כלל הפירות וי"א שכלל הפירות והירקות. גמר מלאכת כלכלה: עד שיחפה. אם אינו מבצע פעולה כזאת בכלכלה, גמר המלאכה יהיה כשמסיים למלאות בכלי את הכמות הרצויה לו. לחילופין, כשמעונין למלאות כמה וכמה כלים גמר המלאכה הוא כשגומר למלאות כלים "כפי צורכו". ישנה התלבטות גדולה איך לפרש בדיוק את המשנה, אך להלכה לכו"ע הסיכום הזה מקובל.

הלכה זו מעשית ביותר. האיסוף והליקוט של רוב הפירות והירקות נעשה גם היום בתוך ארגונים, מיכלים או סלים, הנשפכים לפעמים למיכלים מרכזיים גדולים יותר. בדרך כלל לא מכסים את הפירות, ועל כן לפי המשנה גמר המלאכה הוא כשיגמור ללקט "כל צורכו".

אך עדיין נשארו שאלות פתוחות. מתי נחשב "כל צורכו" – כשגומר למלאות בכלים המספיקים למשאית? כשגומר את יום העבודה? כשגומר את השבוע, או את הקטיף כולו?

על שאלה זו ענה לנו הרב שלמה מן ההר שליט"א במכתב (המופיע בספר זה), שבמקרה שמוכרים את הסחורה במקום – כל משאית נטבלה מיד כשנתמלאה, אא"כ יש כמה משאיות שאינן נוסעות לבד, ואז נטבלו רק כשכל המשאיות נתמלאו.⁹⁵

קושי נוסף: במקרים בהם ממלאים בשדה לשם הובלה לבית אריזה או למערך מיון, איזה מילוי יחשב גמר מלאכה? האם המילוי הראשון בשדה או המילוי בבית האריזה?⁹⁶

★ ★ מלון

להבהרת גמר המלאכה במלון, עיין בערכים: אבטיח, מלפפון, קשואין ודלועין.

★ ★ מלפפון

זיהוי

פרופ' יהודה פליקס⁹⁷, מזהה את המלפפון המוזכר בתוספתא כמלון. היו אוכלים אותו בקטנותו מבושל, לאחר הסרת כסות שערותיו ע"י שליכת הפרי ביורה רותחת. כך אומרת התוספתא (מעשרות פ"א/ה):

95. אם מוליכים את הסחורה למכירה במקום אחר, לדעת הרב מן ההר נטבלו רק במקום מכירתם, אך אין ענין זה קשור ישירות להגדרה של "כל צורכו" כאן. ועוד בענין זה עיין מאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, סוף נספח 2.

96. בענין זה האחרון עיין במאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, פרק ז': דין בית אריזה ומערך מיון.

97. כלאי זרעים, עמוד 49.

"מלפפונות שעתיד לעלותן מן היורה - אינו חייב, עד שיעלן מן היורה". זהו גמר מלאכתן.

בשלב השני של הגידול, מסיר כסות שערותיו או מלבין, ואם בא לאכול את המלון בשלב זה הוא פטור ממעשרות (תוספתא שם ה"ג).
בשלב הסופי: נאכל חי.

לעומת התוספתא. משנתנו אינה מזכירה את גמר מלאכת המלפפון. על כך משער המשנה ראשונה⁹⁸: "הכא לא תני מלפפונות, ואפשר דהם בכלל קישואין"⁹⁹.

בענין מלפפונים בלשונונו, (Cucumbeber באנגלית) : זהו ירק שאינו נאגד, ויש ללמוד את דינו בערך: ירק הנאגד, ובערך: כלכלה.

★ ★ פרד (גרגרים של רימונים)

להגדרת גמר המלאכה בפרד ראה ערך: רימון.

★ ★ קטניות

במשנה (מ"ו) מובאות שתי אפשרויות לגמר מלאכת הקטניות: "משיכבור. ואם אינו כובר: עד שימרח"¹⁰⁰.

משיכבור

כבירת הקטניות היא גמר מלאכת הקטניות לפי המשנה. מהי כבירת הקטניות? המפרשים מסבירים כדלקמן:

אין קוצרים את הקטניות אלא עוקרים אותן, וממילא מתערב בהן הרבה עפר ולכלוך (רע"ב). על כן יש צורך לנקות את הפסולת, ולהוציא את כל התבן והאבנים. דבר זה נעשה בעזרת כברה (רמב"ם פיהמש"ג). גמר מלאכת הקטניות משיכבור בכברה זה מקביל לזריית המוץ בתבואה (שי"א שהיא גמר מלאכת התבואה¹⁰¹).

משימרח

האפשרות השנייה שמציעה המשנה היא: "משימרח". כותב על כך החזו"א¹⁰²:
"לפי זה נראה, דמתני' משימרח - היינו העמדת ערימה עם פסלתו"¹⁰³.

98. למעשרות פ"א מ"ה.

99. ועיין לקמן בערך קישואין שלפי פרופ' פליקס, יתכן שקישואים הם ג"כ סוג של מלון.

100. ובתוספתא (מעשרות פ"א/ה) נכתב: "קטניות משיכבור. נוטל מתחת כברה ואוכל".

101. זו דעת החזו"א (מעשרות ג' י"ט ד"ה מ"ו) הכותב בענין קטניות ש"עיקרו דצריך לנקות הפסולת, אם בכבירה אם בזריה".

102. שם ל"ג.

103. ובנשא מירוח קטניות: עיין המעשר והתרומה עמוד ס' הע' י"ח.

* * קשואין ודלועין

זיהוי

לפי פרופ' יהודה פליקס¹⁰⁴ קישואים של היום מוצאם מהעולם החדש. יתכן לזהות את הקישוא של המשנה כמלפפון של היום (קישוא גינה), או כסוג של מלון. הפירוש השני נראה לו יותר סביר. הדלועין של המשנה אינם הדלעת של היום (שמוצאה מהעולם החדש), אלא הירק הנקרא קרא.

במשנה (מ"ה) נאמר שגמר מלאכת הקישואין והדלועין "משיפקסו; ואם אינו מפקס - משיעמיד ערימה".

פיקוס

גמר מלאכת הקישואים הוא ה"פיקוס" שלהם. מהו דבר זה? שתי גישות עיקריות להסבר. גישה אחת מסבירה שהפיקוס הוא תהליך טבעי, והגישה השנייה מתארת את הפיקוס כפעולה של האדם.

הסבר 1: תהליך טבעי

בגמרא בב"מ (פ"ח ע"ב)¹⁰⁵ מסביר רבי אסי שפיקוס הקישואין הוא: "משניטל פיקס שלהן". מהו ה"פיקוס" ומי נוטל אותו? לדעת רש"י (שם): "הוא פרח הגדל בראשו ודבוק בו, ולאחר זמן הוא נופל בתלוש". רואים לפי רש"י שהפיקוס הוא תהליך טבעי שקורה לפרח לאחר שתולשים את הקישואים.

בהערה לכפתור ופרח¹⁰⁶ מפרש כמו רש"י אך הוא אינו מדבר על הפרח אלא על: "חוט המסולסל היוצא מפטמתן, ונופל כשיגמל הפרי, כי פיקוס הוא לשון סלטול בכל מקום". כנראה הכוונה לשרידי עמוד העליון¹⁰⁷.

אפשרות שלישית מציעים הר"ש והריב"מ¹⁰⁸: "שיער צומח בהן כעין נוצה... וכשמתגדלין הרבה נושר מאליהם"¹⁰⁹.

בתוספות אנשי שם¹¹⁰ נמצאת אפשרות רביעית לתאור הפיקוס כתהליך טבעי: גמר מלאכה הוא משנתבשלו כל צורכן. זהו פיקוס¹¹¹.

104. כלאי זרעים עמוד 49-51.

105. ועיין גם בדף צ"ג ע"א, שם נאמר כש"לא ניטל פיקס שלהם" עדיין לא נגמרה מלאכתן למעשר. יש לשים לב שמדובר שם בקישואים שכבר נקרו.

106. ח"ב עמוד תפ"ז.

107. מענינים בהקשר הזה דברי התפא"י (מ"ה): "הנה בקשואין ודלועין שבמדינתנו אין בהם פרח בראשם. אבל ספרו לי בני ארץ הקדושה, דאתו מהתם להכא, שבא"י מצויין כן. והכי קאמר: ואם אינו מפקס: שיש מין שאין לו פרח בראשו".

108. למעשרות פ"א מ"ה.

109. כך מובא גם ברע"ב, וגם בערוה"ש (צ"ח ס"א).

110. ריש מ"ה.

111. דומה לכך בריב"מ (פירוש שני). ובכך הולך לשיטתו בשילוק אבטיח כשפירש שם שזהו תהליך של הבשלה.

המשותף לכל הפירושים האלו הוא, שהם מסבירים שגמר מלאכת הקישואים והדלועים קורה באופן טבעי.

לפי הגישה הזאת קשה: איך אפשר להסביר את המשך לשון המשנה: "ואם אינו מפקס" (משנה ראשונה)? הרי אם מדובר בתהליך טבעי היה צ"ל: "ואם לא פקסו"; הרי אין פה אף אחד שעושה או אינו עושה פעולה שניתן לומר עליו שהוא "מפקס"¹¹²!

ועוד קשה: גמר המלאכה של קישואין ודלועין הוא חריג, ולא דומה לפ"ז לגורנן של שאר פירות "שתלויין במלאכה שבירו" (תוס' אנשי שם)¹¹³.

הסבר 2: בידי אדם

פרשנים אחרים מציגים גישה אחרת לפירוש גמר מלאכת קישואים. הם מסבירים שמדובר על מלאכה של בעה"ב, המסיר את השערות הדקות העוטפות את הקישואים והדלועים.¹¹⁴

יעמיד ערימה

גמר מלאכה אלטרנטיבי המוצע במשנה לענין קישואים הוא "משיעמיד ערימה". והכוונה: לדעת רוב המפרשים: העמדת כרי. מופיעה גם דעת ר"ן אב ישיבה¹¹⁵ המוסיף פעולה אחת: "וידוש" – דישא.

יחס בין פיקוס להעמדת ערימה

בחזון איש¹¹⁶ משמע, שהעמדת ערימה נחשבת גמר מלאכה, רק כשאינו מפקס. זה מתאים לגרסת הבבלי מסכת ביצה (י"ג ע"ב) "ושלא פקסו – משיעמיד ערימה".

112. אכן יש גירסה בבבלי ביצה (י"ג ע"ב) שכתוב: "כשלא פיקסו".
113. ועיין מאמר נפרד: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, נספח 1: גמר מלאכה טבעי, שם ריכזנו את בעלי השיטה הזו.
114. המפרשים כך הם הר"ש: "וכשתולשן בינונים – עדיין נוצה עליהם, והמוכרן בשוק מסיר הנוצה – ונקרא פיקוס, ופעמים שמוכרן בפיקוסן. משום הכי תנן: ואם אינו מפקס". וכן במלאכת שלמה. כן ברמב"ם (פיהמש"נ), המסביר שפעולה זו היא ה"פקסוסיא" המוזכר בירושלמי ("מן דו יריס פקסוסיא"). כך גם בהלכות מעשר (פ"ג ה"ח). בדומה לזה בכפתור ופרח (ח"ב עמוד תפ"ז). הוא מוסיף שזה כמו "וכן הכוחלת וכן הפוקסת" שבמסכת שבת (צ"ד ע"א). וכן סמ"ג (עשין קל"ה דף קצ"ח ע"ב המביא גם את פירש"י לעיל על פרח).
- וכן משנה ראשונה למ"ה: "וכן נראה, דטעמא דכולהו דמשעשה להן כן מאותה שעה קפיד עליהו". וצ"ע איזו הוכחה זו?
- ובתפארת ישראל: "משיק האדם פרח שבראש הפרו, וכל שכן כשנשרו מעצמן". (שלוש של שתי הדעות).
115. במקורות וציונים לרמב"ם פרנקל מעשר פ"ג ה"ח.
116. מעשרות ג' י"ט.

אך אם מפקס – אין ערימה גומרת, בין אם עשה אותה לפני הפיקוס, ובין אם עשה אותה אחרי הפיקוס.¹¹⁷

סיכום

המשמעות הכללית של פיקוס קישואים ודלועים העולה מתוך הפרשנים היא, שגמר מלאכה של מלונים שונים – כשבשלים כל צרכם, בין אם זה קורה בידי שמים בין אם זה לאחר שנעשתה פעולה בידי אדם. היום ישנם זנים של מלונים שקוטפים לפני בשולם, אך לא בשלב כל כך מוקדם כפי שמפרשים כאן "פיקוס" ביד שמים. גם אם נמצא זן שנושרות שערותיו לבד בשלב מוקדם של הגידול, קשה לומר היום שזה גמר המלאכה, כי לחקלאי אין לזה משמעות. אין שום פעולה של הסרת שערות וכדו' אח"כ. כך שמבחינת החקלאי אין כלל "פיקוס" – לשני הפירושים. ממילא ברור, שגמר מלאכה היום הוא "העמדת ערימה", ריכוז המלונים בשדה לפני שיווקם. במלונים אשר מגיעים לבית אריזה ליצוא וכדו' חזרנו לשאלה האם המילוי בבית האריזה הוא גמר המלאכה, או דווקא בשדה.¹¹⁸

* * רמון

במשנה (מ"ו) מוזכר "פרד". גמר מלאכתו הוא "משיעמיד ערימה".

מהו פרד?

מפרש הרדב"ז¹¹⁹ שפרד הוא גרגירי רמונים שמיבשים אותם. הרע"ב מפרש: "מפרידים אותם כדי שתכנס בהם החמה [גירסה אחרית: הרוח] מכל צד". לא ידוע על ביצוע תהליך כזה היום.

ראה עוד ערך: **חרובין**, בענין פירוש "משיעמיד ערימה".

דין רימונים עצמם כדין כל שאר הפירות שלא הזכירו במשנה.

* * שמן

במשנה (מ"ו) נאמר: "השמן – משירד לעוקה". מדובר על שמן זית.

117. החזו"א מודה שברש"י שם משמע שערימה היא גמר מלאכה אפילו אם מתכוון אח"כ לפקס. אגב, משמע מחזו"א שפיקוס בידי אדם.

118. עיין במאמר: הגדרות כלליות לגמר מלאכה, פרק ז'.

119. לרמב"ם הלכות מעשר פ"ג ה"ב.

העוקה היא גומא שהשמן מותקבץ בה בבית הברד. כשהשמן שנסחט מהזיתים ירד לעוקה – זהו גמר מלאכת השמן¹²⁰. לעומת זאת באמצע תהליך כתישת הזיתים לא נגמרה מלאכת הזיתים, וכן משמע במשנה תרומות (פ"א מ"ח)¹²¹.

שאר שמנים

כתוב בשו"ת רב בצלאל אשכנזי¹²²:

"והנה, בלא ספק, שגרנן של כל השמנים שווה, אע"פ שלא הוזכר במשנה, מ"מ לפי דעתי אין פקפוק בדבר שבשמן שומשומים בפרט הוי ג"כ גרנו משירד לעוקה".

אך בברכ"י¹²³ והר"צ¹²⁴ ומשפט כהן¹²⁵ מטילים ספק אם גמר המלאכה של שאר שמנים הוא לאחר שעשויים שמן, ונוטים לומר שגמר מלאכתם בעודם פרי: באריזת השומשומים או האגוזים. וע"ע יביע אומר¹²⁶ בענין שמן שומשומים, ואף הוא מסיק שגמר המלאכה אינו ביצור השמן. בחוברת חקר הלכה¹²⁷ מצטט תשובה של הלכות קטנות¹²⁸ על הלוקח שומשומין מן הגוי ועשה מהן שמן, ש:

"כבר נגמרה מלאכתן ביד גוי, דאין משקה גמר מלאכה אלא תירוש ויצהר דוקא... ושאלתי פה לזקן וחכם גדול ספרדי ואמר שאין נוהגים פה בירושלים להפריש אלא מזיתים וענבים בלבד".

וכן כתב הראי"ה קוק באגרת שי"ט, לסמוך על הפוטרים.

משתמע א"כ, שהמנהג בשאר שמנים הוא להפריש לפני הכתישה.

120. בתוספתא תרומות (פ"ג/י"ב) מופיע מועד אחר: "מאימתי תורמין את הזיתים? משיטענו. רש"א: משיטחנו". נפסק ברמב"ם (תרומות פ"ה ה"ו).

בערוה"ש (תרומות ס"ז) פירש, שדין זה מיוחד לתרומה. למעשה יש זמן מאוחר יותר, וכפי שמפורט כאן לעיל לגבי יין. עיין בענין זה במאמר נפרד: גמר מלאכה – ממתי מותר להפריש תרומה.

הוראות אחרות מופיעות במקורות. לדוגמא: בירושלמי מעשרות (פ"א ה"ד, דף ה' ע"ב): שואל ר' מנא לגבי צלוחית שמילא שמן כשלב מסוים, האם נחשב גמר מלאכה או לא. לפני זה מופיע מושג של "יכול להחזירו" – שלא נחשב גמר מלאכה.

121. וע"ע שו"ת רדב"ז החדשות (שני אלפים ק"ז), ובפאה"ש (סוף פ"ג) דיון בענין גמר מלאכה מדויק בזיתים נכתשים וכדו', ואכמ"ל, שכן עיבוד זיתים לשמן בציבור היהודי נעשה כמעט לגמרי בבתי חרושת.

122. שו"ת סימן ב' – עמוד י"א טור שמאלי.

123. יו"ד של"א סי"ט-כ'.

124. זרעים פ"ג-פ"ד.

125. סי' ל"א.

126. ח"ה יו"ד סימן כ"ט סעיף ג'.

127. לרב ירוחם גרוסברג – עמוד ח'.

128. סימן צ"ה.

* * תאנה

תאנים לחות

עיין לעיל ערך: כלכלה, כותרת: כלכלה של מה, סעיף 2: תאנים.

תאנים יבשות – כללי

התאנים המוזכרות במשנה הן עיבודים שונים של תאנים יבשות. על תהליך עיבוד התאנים כותב רב יהוסף אשכנזי¹²⁹:

"תאנים שמנים נקראים דבילה, והן מתדבקין היטב, ועושים אותם עיגולים. ואח"כ, כשפותחים את העיגול אינם נפרדים לגמרי, אלא נשארים חתיכות חתיכות, והן נקראים פלחי דבלה. ועוד יש תאנים שאינם שמנים כ"כ, ומשימים אותם בחביות או במגורה, ואח"כ כשהחבית נשבר הן מתפרדין כ"א בפנ"ע, והן נקראין גרוגרות".

גרוגרות

במשנה (מ"ח) נאמר: "הגרוגרות – משידוש"¹³⁰.

תהליך הדישה מתואר בראשונים כחלק מתהליך כבישת התאנים בתוך חביות. לאחר ייבוש התאנים בחמה, דשים אותן במקלות וכובשים אותן זו על זו בתוך חבית או "מגורה"¹³¹.

מסביר עוד קרבן העדה¹³²:

"היה דרכן לדוש הגרוגרות במקלות לתוך החבית לאחר שנתייבשו או מעגלין אותן בידים לתוך האוצר. הרי דאף לאחר שנעשו גרוגרות וראויין לאכילה, עדיין לא נגמרה מלאכתן, כיון שבדעתו לעשות בהן עוד מלאכה".

שלב הדישה בתוך תהליך זה הוא גמר המלאכה לפי המשנה.

מגורה (גרוגרות שכנסן לאוצר)

אותם תאנים הנקראות גרוגרות, כאשר אין הוא מתכוון להכניסן לחבית, גמר מלאכתן אינו בדישה, אלא לאחר שהכניסן לאוצר. על כך נאמר במשנה: "ומגורה – משיעגל".

129. מובא במלאכת שלמה ריש מ"ח.

130. ובניסוח אחר בירושלמי מעשרות (פ"ב ה"ד): "יצא המפרד בגרוגרות". המפרד בגרוגרות נחשב גמר מלאכה.

131. רמב"ם בפיהמש"נ. ובדומה לזה בכפתור ופרח (ח"ב סוף פכ"ו), ובר"ש ובריבמ"ץ למ"ח.

132. לירושלמי ביצה פ"ד סוף ה"א.

מסביר הרמב"ם בפיהמש"נ שלעגל את המגורה הכוונה: "אם אדם מכניסם לאוצר, אז משישיב פניהם על פי האוצר וישרם". לפי הרמב"ם הל' מעשרנו¹³³ ורע"ב ה"מגורה" המדוברת היא האוצר. לפי הכפ"פ¹³⁴ המגורה היא "הכלי המעגלן ומחליקן נקרא מעגילה". גם לידו המשנה מדברת על מציאות שמכניס את התאנים לאוצר.¹³⁵

עיגול (של דבלה - תאנה ודרוסות)

ראינו לעיל, שדורסים תאנים שמנות יחד בצורת עיגול, והן נקראות עיגולים של דבלה (תפארת ישראל).
במשנה נאמר שגמר המלאכה של עגולי דבלה הוא: "משיחליקנו". מסביר הר"ש¹³⁶: "שמחליק פניו מלמעלה במשקים ויקבע למעשר". ובמלאכת שלמה מוסיף ש"מחליק פניו באבן או בשיש - נגמרה מלאכתו בכך".

תאנים ליבוש במוקצה

מסתבר שזהו השלב הראשון של הכנת התאנים, עוד לפני הפעולות הנ"ל. בהתאם לכך מובנת המשנה במעשר שני (פ"ג מ"ו) הקובעת שסלי תאנים המיועדים למוקצה - לא נגמרה מלאכתם.
הרמב"ם¹³⁷ כותב שגדר מוקצה בתאנים וענבים - שאוכל עראי במקומן. עד כאן מובן - הרי כל עוד התאנים מתיבשות במוקצה לא נגמרה מלאכתן, ומותר לאכול עראי. אך בהמשך כותב הרמב"ם, שברגע שהוציאו אותן מהמוקצה נגמרה מלאכתן אף שלא התיבשו כל צורכן, וממילא אסור לאכול מהן עראי. דבריו האחורנים של הרמב"ם מוקשים, שהרי עדיין לא נעשו עיגול, מגורה וגרוגרות!
עיין ערוה"ש¹³⁸ שתמה קצת על הלכה זו ברמב"ם. הוא מביא ירושלמי, שם נאמר שמחוץ למקומן אסור לאכול כי נראה שם כנגמרה מלאכתן. זאת גזרה מיוחדת.

* * תבואה

נושא התבואה הוא המרכזי שבנושאי גמר מלאכה. כשהמשנה שאלה מהו גמר

133. פ"ג הט"ז.

134. ח"ב סוף פכ"ו.

135. אך הר"ש כתב: "המגורה הוא כלי שעושים בו העיגול". האם הוא מפרש את ענין המגורה כמתיחס לעיגולי דבלה ולא לתאנים באוצר? לא בהכרח. לשון תפארת ישראל (אות פ"ג) היא: "הכא שאוסף כל התאנים באוצר בכרי הוקבעו למעשר כשיעגל פני הכרי". מכאן שגם באוצר שייך "לעגל".

136. למעשרות פ"א מ"ח.

137. הלכות מעשר פ"ג הי"ז.

138. סימן צ"ח סי"א.

מלאכתן של הפירות היא ניסחה את השאלה בטרמינולוגיה של תבואה: "איזה גורן למעשרות". ביטויים של "מירוח" או "מירוח הכרי" ביחס לגידולים אחרים, כשם כללי לגמר מלאכה – אינם נדירים.

המשנה (מ"ו) כותבת בענין גמר מלאכת התבואה כך: "התבואה – משימרח; ואם אינו ממרח – עד שיעמיד ערימה".

משימרח

מהו מירוח? רבים הפירושים בו:

א. ניקוי.

הרמב"ם בפירוש למסכת פאה¹³⁹ אומר:

"מריחה – בלשונם השפשוף. והושאלה כאן לניקוי התבן מן הגורן, וגמר עבודת התבואה עד שלא ישאר לו לעשות בה שום פעולה זולת העברתו למקום שאוצרו שם. והוא דומה לשפשוף בכלים, שאין משפשפים אלא עם גמר הכלי".

הפעולה האחרונה היא ניקוי מהתבן¹⁴⁰.

פירוש זה אינו מתישב עם דברי רבי יוחנן בירושלמי שיובאו להלן.

ב. השוואת פני הכרי.

רבי יוחנן בירושלמי (מסכת מעשרות דף ד' ע"ב) אומר שמשימרח הכוונה "שישפה פני הכרי". ובלשונו של הריב"ם¹⁴¹: "משייפה פניו של כרי – משוה פניו ברחת". בהלכות מעשר¹⁴¹ כתב הרמב"ם עצמו כפירוש זה:

"ואיזהו ממרח? זה המיפה פני הכרי של תבואה ברחת בסוף כל דבר,

בדרך שעושין כשגומרים כל מעשיה"¹⁴²!

ברם, יש קושי, ומעורר אותנו המשנה ראשונה. לפי פירוש זה (שמירוח היינו השוואת פני הערימה), אינו מיושב המשך המשנה "ואם אינו ממרח עד שיעמיד

139. פ"א מ"ו.

140. רמב"ם פיהמש"ג, וכפ"פ (ח"ב עמוד תפ"ז). לשיטה זו יש לצרף את דברי השערי צדק (פ"ב/הט"ז): "אם אין ברעתו לעשות ערימה – משיזרה, היינו כשיפריש המוץ". וכן את דברי החזו"א (מעשרות ג/א' אד"ה ודעת): "אם זורה מעט, ומעמיד ערימה בשביל איזה צורך, ועביד כדעבדי אנשי, ודאי חשיב גמר מלאכה, וכעין דתנן בירק: משילקט כל צורכו".

141. פ"ג הי"ג. ובבאור הסתירות ברמב"ם עיין לקמן בפרק זה.

142. המשנה ראשונה מקשה קושיה נוספת על הפירוש הקודם, מתוך המשך משנה ו'. שם נאמר ש"אע"פ שמרח, נוטל מן הקוטעים ומן הצדדים וממה שבתוך התבן" – "משמע מן הצדדין אינו בתוך התבן, שכבר נברר, אלא שלא נתמרח עם הכרי. ש"מ דעיקר מירוח הוא העמדת הכרי ויפוי". פירוש זה של יפוי פני הכרי נמצא גם ברש"י בכורות (י"א ע"ב ד"ה ממורחין). וכן ר"ש (למעשרות פ"א מ"ו): "אחר שמסירין המוץ מן התבואה צוברין אותה במקום אחד בגורן, מייפה פני הציבור, מחלקין אותו – והוא המירוח". וכן רע"ב, "תפא"י וערוה"ש. וכן במלאכת שלמה: דומיא דממרח רטיה. ומופיע רש"י (ב"ק צ"ד ע"א ד"ה מרחו). וכן בכרם ציון (הלכות פסוקות פ"ה ה"ו): "משימרח – היינו שקצרה ורשה זורה ברות וניקה אותה מן המוץ וצברה בגורן במקום אחד וייפה פני הכרי ברחת".

ערימה", הרי המירוח הוא העמדת הערימה! וא"ת: שהעמדת ערימה לחוד, ויפויה לחוד, ולפי זה פירוש המשנה יהיה שאם מחליט לא ליפות את הכרי (לא למרח) אז העמדת ערימת הכרי בצורה גסה הופכת להיות גמר המלאכה – הרי שהיה צריך להיות כתוב במשנה: "משיעמיד ערימה" ולא "עד שיעמיד ערימה", שהרי העמדת הערימה קודמת ליפוי הערימה!¹⁴³

ג. קיבוץ בכרי.

אם התקשינו בפירוש השני בכפילות של המשנה, הרי שלפי פירוש רש"י קשה עוד יותר. רש"י כותב¹⁴⁴: "דגנג כתיב, והיינו מירוח. דאין דיגון אלא קיבוץ בכרי" (ולא צריך יפוי הכרי).¹⁴⁵

הקושי הוא שבמשנתנו מוכח שהעמדת ערימה ומירוח הם שני דברים!¹⁴⁶

* בשיעור כרי: "משמע בירושלמי... שאין שיעור בדבר" – חזו"א¹⁴⁷.

פעולות אחרות כגמר מלאכה של תבואה

לא רק מירוח (על כל פירושו) מוזכר כגמר מלאכת התבואה. במקורות שונים מוזכרים מלאכות אחרות כגמר מלאכת התבואה.

א. תיעקר האלה.

שיטת רבי יעקב בירושלמי מעשרות (פ"א ה"ד, ד' ע"ב): "משתיעקר האלה". הירושלמי מסביר שעקירת האלה היא גמר מלאכה כשאין דעתו למרח.¹⁴⁸ הגר"א לירושלמי וערוה"ש¹⁴⁹ מבארים ש"אלה" הוא דקר של ברזל שתוחבין אותו בקרקע, וסומכים עליו את הגורן¹⁵⁰.

143. ועוד עיין עשר תעשר (הלכה קצ"ד) שמסביר שפירוש א' של מרוח, הוא לפני העמדת ערימה, וזה פירוש במשנה. ופירוש ב' של מרוח: ליפות הכרי, בא כמוכן אחר העמדת הערימה. אלא שמתקשה להסביר את הרמב"ם שכתב שמירוח זה יפוי כרי, ואעפ"כ כתב שאם אינו ממרח – עד שיעמיד ערימה, כלומר שמשמע שמירוח לפני העמדת ערימה.
וע"ע תוספתא תרומות (פ"ג/ט"ז): "תורמין מן הערימה על הכרי אבל לא מן הכרי על הערימה". ואיירי ששניהם נתמרחו, אך זה נחשב כרע ויפה לכן ישנה בעיה לתרום מזה על זה. בכל אופן הלשון משמע שכרי לחוד וערימה לחוד, ושכרי הוא פחות יפה מערימה!

144. ביצה י"ג ע"א.

145. רע"ב (פאה פ"א מ"ו): "שיעשה כרי וציבור של תבואה".

146. עיין עשר תעשר (הלכה קצ"ד) שמנסה ליישב את רש"י. אולי יש לצרף לשיטתו של רש"י את דעת החזו"א (מעשרות ג'/כ"ג סד"ה מהו) ש"משימרח – היינו העמדת ערימה עם פסלתו".

147. מעשרות ג'/ב'.

148. וכן בתוספתא תרומות פ"ג (עמוד 118 מהד' ליברמן, ומובא גם במלאכת שלמה). עשר תעשר (הלכה קט"ו): "צ"ל דמיירי ג"כ שאין רוצה להעמיד ערימה, דאל"ה הא תנן במתניתין: ואם אינו ממרח – משיעמיד ערימה".

149. תרומות ט"ז ס"ב.

150. ועיין תוספתא כפשוטה עמוד 327. פירושים נוספים עיין ר"ש סירליאו ופני משה וכן במהר"י קורקוס (להלכות תרומות פ"ה ה"ה).

ב. משיברור.

הרמב"ם (תרומות פ"ה ה"ה) מציין אפשרות נוספת לגמר מלאכת התבואה: "מאימתי תורמין את הגורן - משיברור"¹⁵¹. בכר"צ¹⁵² כתבו ש"לברור" פירושו לזרות את המוץ. זה מתאים לפירוש הראשון של "מירוח" שהבאנו לעיל, שהוא גם פירושו של הרמב"ם בפירוש המשניות. לדעתם זה גם פירוש של "עקירת האלה!"

ג. קליפת התבואה.

שיטה נוספת בענין גמר מלאכת התבואה מופיעה בבבלי ביצה (י"ג ע"ב): "המקלף שעורים... אם קלף ונתן לתוך ידו - חייב". לשיטת התוספות¹⁵³ והרשב"א¹⁵⁴ מדובר שפעולת קליפת השעורים נחשבת גמר מלאכתן, כמו מירוח הכרי. וזה דלא כרש"י, רמב"ם¹⁵⁵ ואחרים שפירשו שמדובר כאן על גדר אכילת קבע ולא על גדר גמר מלאכה. מחלוקת דומה קיימת לענין ניפוח חיטה ונתינתה לתוך חיקו.

שיטת הרמב"ם

יוצא, שברמב"ם יש לפחות שלשה פירושים שונים מהו מירוח תבואה! א. ניקוי התבן (פיהמש"נ). ב. יפוי פני הכרי (הלכות מעשר)¹⁵⁶. ג. משיברור (הלכות תרומות)¹⁵⁷. כבר ציינו שניקוי התבן וברירת התבואה הם כנראה אותה פעולה. אך יש עוד סתירה מפרק ג' של הלכות מעשר (ה"א). הרמב"ם כותב שם: "...לא נגמרה מלאכתן, כגון: תבואה שקצרה ורשה ועדיין לא זרה אותה ולא מירחה".

משמע לכאורה שאם זרה ולא מירח - הוי גמר מלאכה! כאן אי אפשר לומר שהכוונה שהזריה היא היא המירוח, שהרי מדבר על שני מושגים שונים. השערי צדק¹⁵⁸ נשאר בצ"ע על שיטת הרמב"ם. וי"ל בהסבר הלכה א' בהלכות מעשר, שתבואה ש"קצרה ורשה ועדיין לא זרה אותה ולא מירחה" מובא ברמב"ם כדוגמא למצב של לא נגמרה מלאכתו. אין הרמב"ם מתכוון לומר כאן שאם יזרה תגמר מלאכתו. לגבי מה כן נקרא גמר מלאכת התבואה - יפרט הרמב"ם בהמשך.

151. וכן בערוה"ש (ס"ז ס"ו). ועיין תוספתא כפשוטה עמוד 328 בתרומות, גירסה נוספת ברמב"ם - "משיכבור". ועיין במאמר נפרד בספר זה: גמר מלאכה - ממתי מותר לתרום, המשך הדיון על רמב"ם זה.

152. ח"א עמוד ש"י.

153. ביצה שם סד"ה ואם.

154. ביצה שם ד"ה ואם.

155. הלכות מעשר פ"ג הי"ט.

156. במשנה ראשונה עומד על כך שיש סתירה ברמב"ם בין הלכות מעשר לפיהמש"נ אך אינו מישב.

157. מטופל במאמר נפרד: גמר מלאכה - ממתי מותר להפריש תרומה.

158. פ"ב הערה ד'.

מדוע אין גמר מלאכת התבואה בקמח

הציץ אליעזר¹⁵⁹ מתייחס לשאלה זו ומתריך שכל מלאכות החיטה הן הכנה לעשות לחם, וחז"ל קבעו ע"ז איזו מלאכה מבין מלאכות ההכנה כבר נקראת "גמר מלאכה" – "הגורן" למעשרות. חז"ל קבעו מלאכה כזו שכבר ניכרת ממנה ההכנה למטרה. בנוסף על כך מציין הציץ אליעזר שבחיטים מפורש "עשר תעשר את כל תבואת זרעך", הרי שהזכירה תורה במפורש לעשר כבר התבואה, ואף שעוד חסרות מלאכות כדי להכשירה לאכילה. אבל בשאר דברים "צריכים גמרם של כל המעשים לאותו דבר שהיא עומדת".

סיכום

גמר מלאכת התבואה הוא מירוח. מירוח יכול להיות או קיבוץ בכרי, או יפוי פני הכרי, או ניקוי מן התבן. גם עקירת האלה וקליפת התבואה מוזכרים כגמר מלאכת התבואה. הקו הכללי של כל מלאכות אלו הוא שגמר מלאכת התבואה הוא בניקויה וסידורה בגורן.

היום, ניתן עדיין לראות זריה וערימה של תבואה ליד כפרים ערביים. במגזר היהודי הקומביין בשדה מבצע את כל הפעולות הנ"ל, והתבואה נשפכת למשאית כגרעינים נקיים מוכנים לטחינה. משם הם נמכרים לממגורות. מסתבר אם כן, שגמר מלאכת התבואה, "המירוח", הוא ביציאת הגרעינים מהקומביין למשאית, ולכל המאוחר במילוי המשאית – שהוא מקביל ליפוי פני הכרי.

* * תורמוס

בזפר חרדים¹⁶⁰ נאמר: "תורמוסין מין קטניות הוא, כדכתב ר"ש והרא"ש פ"א במסכת כלאים" "וסתמא תנן הקטניות משיכבור".
ראה עוד ערך: קטניות.

* * תמר

בגמרא ירושלמי במסכת מעשרות (פ"ב ה"ד) נאמר שהבודל בתמרים – נחשב גמר מלאכה [למעשה – פני משה]. הר"ש סירליאו מסביר שבודל בתמרים זה מלשון הבדלה: "שמדובקין זו בזו, ומבדילן במגרפה".

159. ח"א/ט'.

160. נ"ב/י"ב.

תמרים רעים

רב פפא בגמרא בבלי ב"מ¹⁶¹ מדבר על "חותלני". החותלני אלו תמרים רעים. מסביר רש"י:

"אין מתבשלים באילן, ומכניסין לקיום בכלי של כפות תמרים, ומתחממים ומתבשלים. וקודם שנתבשלו... לא נגמרה מלאכתן למעשר"¹⁶².

מוסיף קרבן העדה לירושלמי¹⁶³: "לענין מעשרות, אע"פ שראויין לאכילה (בזמן התלישה – כנראה אכילה ברוחק) כל שבדעתו לעשות בהן עוד מלאכה אינו כגמר מלאכה ופטורין מן המעשר כשאוכל מהן עראי".

ענין התמרים הרעים הובא להלכה בטור¹⁶⁴: "הבודל בתמרים רעים שלא נתבשלו כל צרכם, ונותן אותם בסל ומתחממין ומתרככין שם עדיין לא נגמרה מלאכתן למעשר ויכול לאכול מהן". וכך נפסק בכרם ציון¹⁶⁵ בשם המשנה למלך. מענין, שלמרות המקורות הנ"ל, אומר ערוה"ש¹⁶⁶:

"ודע, דגמר מלאכת התמרים לא מצאתי מפורש. ונראה דהם כגרוגרות וצמוקים לענין מעשר, וכן משמע שבת מ"ה ע"א דקרובים להיות שווים".

במה שונים תמרים אלו מבננות, שפסק בהן הרצ"פ פרנק¹⁶⁷ שבגמר לקיטתן מתחייבים בתרו"מ – אע"פ שגם הן, בדומה לתמרים הרעים, עדיין זקוקות להבחלה?

י"ל, שבננות נמכרות לאחר גמר מלאכתן בשדה, בלא פעולות נוספות. לעומת זאת, התמרים עדיין אינם נמכרים עד לאחר הבחלתם בתלוש.

סיכום

בארץ גדלים היום מספר זנים של תמרים. תמרים לחים (זן היאני) גודדים כשהם אדומים ומעבירים אותם לקירור. לפי צורכי השיווק מוציאים אותם מן הקירור ואז הם מקבלים את הגוון השחור. בשלב זה ממיינים ואורזים. זן זה הוא הדומה ביותר לתמרים הרעים שלעיל, אם כי א"א לומר עליהם שלעולם לא יבשילו על העץ. הדמיון הוא בצורך לעבור תהליך נוסף על מנת שיהיו מוכנים לשיווק ואכילה. אכן למעשה במפעלים האזוריים של עמק בית שאן, מפרישים מהם תרו"מ לאחר שיצאו מהקירור – במערך המיון והאריזה.

161. פ"ט ע"א.

162. וכן רש"י ביצה מ' ע"א.

163. ביצה פ"ד סוף ה"א.

164. חו"מ של"ז ס"ב.

165. הלכות פסוקות פ"ה הי"ב.

166. צ"ח סי"ב.

167. כרם ציון שם הערה ג'.

ישנם זנים אחרים שראויים לאכילה מיד לאחר הגדידה (ומסתבר שמותר להפריש מיד), וישנם זנים יבשים שעוברים תהליכים שונים של ניקוי וחימום או קירור בבית האריזה.

את התרו"מ מפרישים בזמן המיון והאריזה, וכך אין נכנסים לשאלה האם להפריש בגדידה או לאחר תהליכי ההבחלה.